

Jurgis Pakerys

Vilniaus universitetas

Vilento Lk 2,47: homografinė skirtis ar spaudos riktas?¹

Baltramiejaus Vilento rašmenims su diakritikais lituanistikoje skirta palyginti nemažai dėmesio: išsamiausiai juos tyrė Birutė Kabašinskaitė² ir Mindaugas Šinkūnas³, reikšmingų pastabų teikė Adalbertas Bezzenbergeris⁴, Fritz Bechtelis⁵, Gordonas Fordas⁶, Jonas Palionis ir Mindaugas Strockis⁷. Be kitų Vilento rašybos įdomybių, tyrėjų akį traukia ir trys atvejai, kur raidė <ū>⁸ galėtų būti vartojama tvirtagalei prieгаidei žymėti: praet. 3 *klaūfe* EE 24⁸⁻⁹, praet. 1 sg. *buwaū* EE 132⁷, adj. neutr. *naūj* EE 187¹⁸. Kabašinskaitė mano, kad tas žymėjimas galėtų būti atsitiktinis⁹, o Šinkūnas siūlo įžiūrėti ryšį tarp antrojo dvigarsio dėmens pailgėjimo ir Vilento polinkio raide <ū> perteikti (dažnai kirčiuotą) ilgąjį balsį /ū/¹⁰. Šiame straipsnyje atspirties tašku pasirenkama pastaroji nuomonė ir bandoma aiškintis, ar bent vienas iš minėtų atvejų – *klaūfe* – nėra atsiradęs dėl sąmoningos rašybos, leidusios skirti homografus – veiksmazodžių *klausyti* ir *klausti* praet. 3 lytis *klāusē* ir *klaūsē*.

Straipsnio pradžioje (1.1), daugiausia remiantis ankstesniais tyrimais, siekiama susidaryti bendrą vaizdą apie rašmens <ū> funkcijas Vilento raštuose: norint parody-

1 Dalis šiame straipsnyje dėstomų minčių buvo pristatyta konferencijoje „Baltų kalbos ir kultūros“, vykusioje Klaipėdos universitete 2012 metų birželio 7–9 dienomis. Už visas pastabas ir pasiūlymus nuoširdžiai dėkoju pranešimo klausytojams ir visiems, skaičiusiems straipsnio rankraštį, parūpinusiems trūkstamos literatūros, konsultavusiems ar kitaip padėjusiems: Onai Aleknavičienei, Virginijai Galvanauskaitėi, Jolantai Gelumbeckaitei, Antanui Pakeriui, Aušrai Rinkūnaitei, Giedriui Subačiui ir Mindaugui Šinkūnui. Labai ačiū Vilniaus universiteto bibliotekai, suteikusiai galimybę neatlygintinai skelbti 1 pav. Savaime suprantama, už straipsnyje siūlomas interpretacijas ir galimus netikslumus lieku atsakingas tik pats.

2 Kabašinskaitė 2005.

3 Šinkūnas 2010, 20–32.

4 Bezzenberger 1877.

5 Bechtel 1882.

6 Ford 1969.

7 Palionis, Strockis 2005, 31–44.

8 Siekiant pabrėžti, kad tai raidė su tilde, o ne tiesiu brūkšniu, straipsnyje simboliškai rašoma <ū>.

9 Kabašinskaitė 2005, 51.

10 Šinkūnas 2010, 28. Vienas panašus atvejis žinomas ir iš Martyno Mažvydo katekizmo (acc. pl. *fchaūkiencziufius* MžK 50¹⁰), bet argumentų, leidžiančių čia įžiūrėti sąmoningą rašybą, kol kas nėra, tad reikia manyti, kad rašmuo <ū> toje formoje surinktas atsitiktinai (plg. Kabašinskaitė 2005, 45, 3 išn.; Šinkūnas 2010, 17).

ti, kad jis gali žymėti tvirtagalę dvigarsio priegaidę, būtina įsitikinti, kad tuo ženklu tikrai perteikiamas ilgasis balsis. Kartu keliamas ir paties diakritiko klausimas (1.2): svarstoma, ar autoriaus rankraščiuose negalėjusi būti raidė <û>, kuri tik spaudinyje pakeista į <ũ>. Vėliau (2) pereinama prie atidesnės Lk 2,46–47 ir kitų kontekstų, kur vartojamos minėtųjų veiksmažodžių homografinės lytys, analizės ir (3) atsižvelgiama į Lozorius Zengštoko parengtės EE perlaidos duomenis. Galop (4) glaustai pasižiūrima į tolesnę lietuvių kalbos kirčio žymėjimo Mažojoje Lietuvoje raidą ir į tai, kaip Lk 2,46–47 atspindima poroje vėlesnių NT leidimų.

1. VILENTO <û> IR <ũ>.

1.1. KĄ ŽYMI VILENTO <ũ>? Jau Bezzenbergeris atkreipė dėmesį į tai, kad Vilentas rašmenį <ũ> vartojęs ilgajam balsiui žymėti (pavyzdžiui, nom. sg. f. *pūfta* 'pūsta, tuščia' EE 47₁₉), bet vis dėlto abejojo, ką tas ženklas – ilgumą ar nosinumą – perteikiantis štai šiose lytyse: gen. pl. *yū* EE 58_{6,12}; *yūffu* 114_{5,11,14}, 121₈; *koiū* 117₆, *tū* 128₂₁; *Kaulū* 212₁₂; nom. pl. *yūs* 72_{17,19}, 101₁₁¹¹. Atidžiai E ir EE studijavęs Bechtelis apie tokius atvejus sprendžia jau griežčiau ir raidę <ũ> laiko tik ilgojo balsio atspindžiu – be vieno minėtojo pavyzdžio (EE 47₁₉), jis nurodo dar šiuos: fut. 3 *būs* (autoriaus skaičiavimu, daugiau nei 40× EE); imp. 2 sg. *būk* (pavyzdžiui, EE 20₁₃); inf. *būti* EE 49₄; cond. 3 *būtu* EE 51₃; instr. sg. *būdu* EE 94₁₅; nom. pl. *dūmas* 'dūmos, mintys' EE 18₂₂; gen. pl. *dūfchiu* EE 65₁₃; nom. sg. *tobūlas* EE 90₄¹². Formoje *yūffu*, Bechtelio manymu, nosinis balsis raide <ũ> neturėtų būti žymimas (lyginant su tyrėjui žinomomis lytimis *junsu*, *munsu*), nes tas pats spaudos ženklas negalys turėti tokių skirtingų funkcijų; nosinumo nereikėtų įžiūrėti ir acc. pl. *tūs* (EE 18₅ ir kt.), kuri nėra išriedėjusi iš **tuns*. Bechtelis sutinka, kad lyčių 3 cond. ir gen. pl. galūnėse Vileto laikais dar buvo girdimi nosiniai balsiai (ir, kaip nurodoma, žymimi Jono Bretkūno), bet, autoriaus nuomone, jie negalėjo būti žymimi cirkumfleksu (!).

Po Bechtelio pastabų Vileto rašybos dalykai šiek tiek dėmesio susilaukė praėjus nemažam laiko tarpui – tik Fordo parengtame E apraše. Nors jis plačiau visų vartojamų diakritikų funkcijų nenagrinėjo, bet pirmasis iš tyrėjų gen. pl. formas su <u> ir <ũ> sugrupavo pagal lauktiną ir nelauktiną galūnės kirtį, o tuos atvejus, kai kirtis nelauktinas, bet vis tiek rašoma <ũ>, siūlė aiškinti šnektų įtaka, kur nosinis balsis tariamas net ir nekirčiuotuose [galūniniuose] skiemenyse¹³.

Iš esmės naujas Vileto ir kitų lietuvių raštijos atstovų vartojamų diakritikų tyrimo etapas prasidėjo palyginti neseniai. Pirmiausia Palionis ir Strockis, analizuodami <ũ> funkciją Vileto darbuose, pasiūlė mintį, kad ta raidė buvo vartota konkrečiai gramatinei formai – gen. pl.¹⁴ – pažymėti¹⁵. Jų nuomone, čia buvo remtasi dviem

11 Bezzenberger 1877, 33–34.

12 Bechtel 1882, XVIII.

13 Ford 1969, 56–57.

14 Autoriai ir analizavo tik gen. pl. formas, kurios yra dažniausios (žr. toliau), o kitos lytys su <ũ> liko neaptartos.

15 Palionis, Strockis 2005, 32–33. Gramatinėmis diakritikų funkcijomis Mažosios Lietuvos raštų tradicijoje imta domėtis atkreipus dėmesį į Danieliaus Kleino pastabas (KIG 22–23) apie cirkumflekso ir tam tikrų gramatinių lyčių ryšį (žr. Buchienė, Palionis 1957, 50–51).

lotynų rašybos tradicijos elementais: skirti archajišką *o* kamieno gen. pl. galūnę nuo acc. sg. (*deūm, virūm* vs. *deum, virum*) ir rašte praleidžiant <n> ar <m> vartoti tildės ženklą virš balsio (*autē, etiā, procorū* = *autem, etiam, procorum*), juolab kad tuo laiku lie. gen. pl. galūnėse dar turėjusi būti girdima nazalizacija. Be to, tos galūnės su cirkumfleksu atitinka ir lygiai taip pat žymimas graikų kalbos lytis (plg. $\theta\epsilon\omega\nu$).

Tais pačiais metais paskelbtas dar vienas specialiai Vileto diakritikams skirtas Kabašinskaitės tyrimas, grįstas elektroninių tekstų analize¹⁶. Jame <ū> vartoseną įvertinta kiekybiškai: čia žiūrima ne tik pačių formų su <ū> skaičiaus, bet ir jų šeimininkų – leksemų – kiekio ir jų kirčiavimo ypatybių, taip pat atsižvelgiama į atvejus, kai rašmuo <ū> galėjo būti pavartotas, bet vietoj jo eina <u> be jokio diakritiko. Iš šio tyrimo matyti, kad nors <ū> vartoseną gen. pl. galūnėje ir vyrauja (iš viso 258×), bet dar daugiau yra tokių lyčių, kur rašoma <u> (734×); vis dėlto pastebėta, kad dažniau <ū> eina tokiose galūnėse, kurios ir turėtų gauti kirtį¹⁷. Vadinasi, galima spėti, kad <ū> žymėjimo epicentras buvo kirčiuotos ilgosios gen. pl. fleksijos ir būtent iš čia ženklas plito į kitas pozicijas¹⁸. Kitaip tariant, rašmuo <ū> gen. pl. formoje *fweczū EE* (3×) rodo fonologinį kiekybės¹⁹ skirtumą lyginant su instr. sg. *fwieczu EE* (3×)²⁰, o štai opozicija tarp gen. pl. *walgimū EE* (2×), jei sutiksime, kad kirtis ne galūnėje²¹, ir instr. sg. *walgimu E* 17, gali būti vien gramatinė – čia ženklas tampa grafine priemone, leidžiančia atskirti gen. pl. nuo instr. sg.²² (suprantama, šie kitų kamienų linksniai skiriasi ir nesutampančiomis galūnėmis, tad ten <ū> tiesiog papildomai žymi gen. pl. lytį, nors formalių [nei fonologinių, nei grafinių] priežasčių ją painioti su kitais paradigmos nariais nėra²³).

16 Kabašinskaitė 2005.

17 Kabašinskaitė 2005, 48–49; plg. Šinkūnas 2010, 25.

18 Pirmieji galimi bandymai gen. pl. galūnėje vartoti specialų rašmenį fiksuoti MŽG II: *praftū* 498₁₆, *iawū* 510₃; t. p. plg. ir praes. 3 *faugō* 531₁₂ (bet: *faugo* 532₁), perm. *te apfaugō* 532₃ greta *teapfaugō E* 62₂₁ ir pan. Tik raidės su diakritiku funkcija čia jau kitokia – taip žymima sutrumpėjusi lytis (Kabašinskaitė 2005, 58; plg. atsargiai Palionis, Strockis 2005, 41) ir ženklai skiriasi: <o> su tilde (fraktūra MŽG II) greta <o> su cirkumfleksu (antikva *E*) – plg. toliau apie <ū> buvimo galimybę rankraščiuose. Tokią rašybą linkstama priskirti Vilentui kaip galutiniam MŽG II rengėjui (Kabašinskaitė 2005, 45; Palionis, Strockis 2005, 34). Šiame kontekste įdomu atkreipti dėmesį į tuos MŽG tekstus, prie kurių nurodyta Vileto autorystė (MŽG I 224–230; MŽG II 270–275): juose rūpimųjų raidžių su diakritikais nėra, nors, sakysim, gen. pl. formų vartojama. Tiesa, nurodyti neabejotinai kirčiuotą galūnę sunku: pavyz-

džiui, ten 5× fiksuota forma *ghr(i)eku*, bet iš *E* ir *EE* matome, kad Vilentas šioje gana dažnoje lytyje tik du kartus yra parašęs <ū> – galbūt jos galūnė buvusi nekirčiuota? (Kabašinskaitė 2005, 49). Nors antroji daiktavardžio *griēkas* kirčiuotė *LKŽe* ir menkai tepaliudyta (nurodoma tik iš Antano Juškos žodyno), ji galėjo būti ir kiek labiau paplitusi, nes, pavyzdžiui, fiksuota Kazimiero Jauniaus homiletikos užrašuose (žr. Pakerys 2005, 71).

19 Galbūt ir nazalizacijos, bet žr. pastabą apie tai toliau.

20 T. p. nom.-acc. du., tik tokių šio žodžio formų *E, EE* nėra.

21 Mat *LKŽe* nurodoma ir 3^a kirčiuotė, tik ji fiksuota tolokai nuo lietuvininkų ploto (GrvT, Pls, Mžš, Kp) – Kabašinskaitė 2005, 48, 10 išn.

22 Homografinių (*i*)(*i*)*o* kamieno gen. pl. ir instr. sg. (t. p. nom.-acc. du.) lyčių skyrimo poreikį nurodo ir Šinkūnas (2010, 26).

23 Plg. Steenbakkars 1994, 77 apie perteklinio žymėjimo (dėl nesamos homografijos) atvejus lot. cirkumflekso vartosenos tradicijoje.

Kaip jau anksčiau buvo užsiminta, neretai <ũ> rašoma ir cond. 3 galūnėje – iš viso 20× šalia 265 formų su paprastąja <u>²⁴. Gerai žinoma, kad bent dalis tokių lyčių kirtį taip pat galėjo turėti galūnėje – antai pasižiūrėjus į *DP* duomenis matyti, kad taip paprastai būna pirminių (nepriesaginių) veiksmažodžių formose²⁵, todėl Šinkūnas²⁶ sugretino *EE* ir *DP* lytis²⁷: visų *EE* nepriesaginių veiksmažodžių formos turi galūnėse kirčiuotus *DP* atitikmenis (dalis *DP* formų turi ir negalūninį kirtį), o priesaginiai – iš esmės ne (nei *fuditū EE* 79₄, nei *walgitū EE* 135_{13–14} galūninio kirčiavimo atitikmenų *DP* neturi, o *fakitū EE* 130₆ galima lyginti nebent su *pafakitūmbime DP* 560₄₈ šalia gausių priesaginio kirčiavimo pavyzdžių). Šiuo atveju, regis, irgi galima įsivaizduoti veikus mechanizmą, panašų į gen. pl.: išeities taškas turi būti kirčiuota ilgoji (nazalizuota?) 3 cond. galūnė, fonologiškai aiškiai besiskirianti nuo, sakysim, part. praet. pass. instr. sg. (nom.-acc. du.) m., plg. (cond. 3) *raftū EE* 181₁₃ šalia galimos, bet Vilento raštuose nefiksuotos (instr. sg.) **raftu*; kitais atvejais rašmuo <ũ> veikėtų tik kaip gramatinės formos žymklis, nors fonologinio skirtumo ir nebūtų, plg. *walgitū EE* 135_{13–14} (jei manoma, kad kirtis šaknyje, o galūnė sutrumpėjusi) šalia įsivaizduotino (part. praet. pass. instr. sg. m.) **walgitu* (beje, grafiškai vis tiek niekaip nepavyktų atskirti tokių dalyvių gen. pl. nuo cond. 3 – juk abejur turėtų būti <ũ>).

Paprastesnė vienskiemenių daugiskaitos antrojo asmens įvardžio vardininko formų, kur taip pat linkstama rašyti <ũ>, situacija – ten fonologinė opozicija matyti visada, tad vien grafinės skirties įžiūrėti negalima, plg., sakysim, nom. pl. *y/il/jūs* (91× *EE*) šalia *yus* (40× *EE*)²⁸, aiškiai skiriamą nuo acc. pl. *yus*²⁹. Svarbios ir šio įvardžio kilmininko formos – įdomu, kad jose raide <ũ> pažymimas ilgasis kirčiuotas skiemuo, o ne paskutinis nekirčiuotas: *yūf(f)u* (72× *EE*)³⁰ šalia *i/yuf(f)u* (57× *EE*)³¹ – vadinasi, grafinis gen. pl. žymėjimas (žodžio gale) čia niekada netaikomas. Prie tokių atvejų šlietinos ir gana dažnos veiksmažodžio *būti* formos su <ũ> šaknyje (fut. 3 *būs* 74× *EE* ir 6× *E* šalia [*ne*]*bus* 48× *EE* ir 11× *E*; imp. 2 sg. *būk* 5× *EE* šalia *buk* 7× *EE* ir kt.), taip pat pavienė <ũ> rašyba kitų žodžių šaknyse – *dūma*, *dūšia*, *būdas*, *tobūlas*, *pūstas*, *ūmai*³². Iš visų šioje pastraipoje minėtų pavyzdžių matyti, kad Vilentui <ũ> rašmens funkcija žymėti ilgajam kirčiuotam balsiui, regis, gali būti pagrindinė³³. Čia labai svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad ką tik pateiktose formose nėra (aiškaus) pagrindo įžiūrėti balsio nazalizaciją, tad ir galūnių, žymimų <ũ>, nosinumą reikia vertinti atsargiai³⁴. Nors dalyje XVI amžiaus Mažosios Lietuvos tekstų ta ypatybė aiškiai žymima (plg. ypač didžiuosius rankraščius – *WP*, *BB*), nebūtinai visų autorių kalboje ji turėjo būti

24 Kabašinskaitė 2005, 50.

25 Skardžius 1935, 204 ir toliau.

26 Apie kitus galimus galūninio cond. 3 kirčiavimo atvejus XVII amžiaus Mažosios Lietuvos raštuose (pirmiausia *RP*s) žr. Šinkūnas 2010, 49–50.

27 Šinkūnas 2010, 26–27.

28 Kabašinskaitė 2005, 51.

29 Šinkūnas 2010, 26.

30 Kad šaknyje būtų nosinis balsis arba /n/, abejotina – XVI amžiaus Mažosios Lietuvos raštijoje tokia forma (apie ją žr. Zinkevičius 1966, 196), rodos, niekur nefiksuota; dar plg. Bechtel 1882, XVIII; Šinkūnas 2010, 25, 55 išn.

31 Kabašinskaitė 2005, 51.

32 Žr. Kabašinskaitė 2005, 51.

33 Plg. Kabašinskaitė 2005, 55.

34 Plg. Kabašinskaitė 2005, 55.

ryški, juolab atsižvelgiant į faktą, kad galūnių aukštutinio pakilimo balsiai apskritai linkę nazalizaciją prarasti anksčiau už žemutinio pakilimo balsius³⁵.

Šiame kontekste derėtų atskirai aptarti dar dvi *EE* formas, kur <ū> rašoma šaknyje, jau neabejotinai galinčioje turėti nosinį balsį (resp. dvigarsį su /n/): fut. 3 *atfiūs EE* 77, ir imp. 2 sg. *atfiūšk EE* 84₁₁. Iš karto reikia pasakyti, kad kitos keturios veiksmazodžio *atsiūsti* lytys turi paprastą <u>³⁶, niekaip tas balsis neišskiriamas ir devyniose *siūsti* bei *nusiūsti* formose³⁷; t. p. plg. ir veiksmazodžio *apskūsti* lyčių rašybą: part. praet. pass. nom. sg. m. *apfkūstas EE* 200₂₅³⁸; inf. *apfkūsti EE* 200₂. Panašiai nelinkstama perteikti ir kito aukštutinio pakilimo balsio /i/ nazalizacijos (resp. dvigarsio su /n/): pavyzdžiui, žiūrint veiksmazodžių *pa(si)žinti*, *drįsti*, *grįžti* lyčių rašybos, Bechtelio duomenimis, fiksuota tik viena forma su <n> (praes. 3 *paffiβinfst E* 56₁₃), kitur paprasčiausiai rašoma <i> arba, greičiausiai siekiant pažymėti balsio ilgumą, <y>⁴¹ (iš viso 75 lytys)⁴⁰. Kiek kitokia padėtis matyti tais atvejais, kai šaknyje eina žemutinio pakilimo balsis: čia nosinumą neabejotinai žymi specialios raidės <a> ir <ę> (pvz.: adv. *drafey E* 20₁₃; imp. 2 pl. *nenūfigaſket EE* 56₁₄₋₁₅; praes. 1 sg. *drēffu EE* 34₁₇; part. praet. act. nom. sg. m. *atfigrēſes EE* 106₁₅ ir kt.)⁴⁰, bet junginiai su <n> taip pat labai reti, Bechtelio duomenimis, tris kartus fiksuoti tik veiksmazodžių *švesti(s)*, *pašvesti* lytyse: cond. 2 sg. *ſchwenſtumbei E* 12₅; imp. 2 sg. *Schwenſkifi E* 20₁₇; cond. 3 *paſchwenſtu E* 51₁₃; galbūt plg. ir fut. 3 *pafiens EE* 11₁₇⁴². Iš to, kas pasakyta, reikėtų daryti išvadą, kad Vilentui istorinius šaknies dvigarsius su /n/, einančius prieš pučiamuosius priebalsius, žymėti pasitelkiant raidę <n> šiaip jau nebūdinga (žinomos tik kelios lytys), todėl reikia atsargiai žiūrėti ir į galimybę nazalizaciją (ar dvigarsį su /n/) perteikti raide su tilde (kaip <n> pakaitu) formose *atfiūs* ir *atfiūšk* (tokio varianto Kabašinskaitė neatmeta⁴³).

Apibendrinant rašmens <ū> vartosenos ypatybes galima nusakyti taip: 1) dažniausiai ši raidė perteikia kirčiuotą ilgąjį balsį /ū/ ir neretai leidžia išvengti homografijos; 2) dalyje gramatinių lyčių <ū> rašoma nepriklausomai nuo to, ar pozicijoje, kur ji eina, yra fonologinis ilgumas ir kirtis (gen. pl., cond. 3); 3) reikia atsargiai vertinti <ū> funkciją nosinumui žymėti, nes šis rašmuo vartojamas ir ten, kur nosinumo istoriškai negali būti.

1.2. AR RANKRAŠČIO <ū> SPAUDINYJE NEBUVO PAKEISTAS Į <ū>?
Atsižvelgiant į ką tik minėtas raidės <ū> vartosenos ypatybes, keltinas toks klausimas: jei (3) funkcija kelia abejonių, o (1) ir (2) – gana akivaizdžios, kodėl tada tekste pasirinktas rašmuo su tilde (jis labiausiai tiktų dvigarsiui su /n/, /m/), o ne raidė su

³⁵ Žr. Buch 1998 [1963], 27–33 apie vėlesnio periodo medžiagą – XVII–XVIII amžių gramatikas.

³⁶ Kabašinskaitė 2005, 50.

³⁷ Bechtel 1882, LXXXI.

³⁸ Bechtel 1882, LXXXI.

³⁹ Čia rašmuo <y> funkcionuoja kaip <i> ir <j> ligatūra ir atspindi tradiciją ilguosius balsius žymėti dvigubinant raides, plg.: „Tertium eft i productum, aut geminatum,

(quemadmodum Veteres omnes vocales longas geminare ſolebant,) & ita ſcribitur ij / vel contractè y“ (KIG 8).

⁴⁰ Bechtel 1882, LXXXII–LXXXIII.

⁴¹ Žr. daugiau pavyzdžių Bechtel 1882, XXXVIII–XXXIX. Raidėmis <a> ir <ę> gali būti žymimi ir junginiai su /n/ prieš /k/ ir /g/, žr. Bechtel 1882, XXXVII.

⁴² Bechtel 1882, XXXVIII.

⁴³ Kabašinskaitė 2005, 55.

laužtinės formos cirkumfleksu (<û>), jau turėjusiu tam tikrą homografų skyrimo funkcijos (ir sąsajos su ilgaisiais skiemenimis) tradiciją lotyniškuose tekstuose?⁴⁴ Šiuo požiūriu perspektyvią hipotezę suformulavo Šinkūnas, iškėlęs klausimą, ar spaudinio <û> kartais negalėtų būti rankraščio <û> pakaitalas⁴⁵. Šiai minčiai norėtųsi pritarti, nes tokia rašybos sistema atrodytų vientisesnė ir geriau derėtų su to meto lotyniška-ja tradicija: homografinėms ir homoniminėms lytims skirti vartojamos raidės su kirčio ženklais⁴⁶, o tildė čia neįtraukiama, nes jos ir funkcija kita – žymėti rašte praleis-tus nosinius priebalsius, plg. lot. gen. pl. *APOſtolorū EE* 149_{14–15}⁴⁷.

44 Žr.: Steenbakkiers 1994, 77–79; Burkard 2003, 34; Strockis 2004, 294–295.

45 Šinkūnas 2010, 29–30.

46 Kiek tos tradicijos Vilentas laikėsi, galima spręsti iš jo lotyniškų tekstų. Skelbtuose rankraštiniuose fragmentuose (žr. truputį plačiau apie juos toliau) kirčio ženklų nėra, o *EE* dedikacijoje, kaip jau pastebėta Šinkūno (2010, 23, 44 išn.), vartojamas gra-vis (prieveiksmių paskutiniuose skiemeny-se ir rašant prielinksni *a*) – ir pridurtina, kad akūtas tradiciškai eina tik virš *-que* santrumpos (*q̇*); o cirkumfleksio nėra (beje, dedikaciją spausdinant Zengštoko *EE* per-laidoje, tas ženklas vienašyk jau uždėtas pirmosios linksniuotės abliatyvo galūnėje [*operā*], dukart taip žymėtas ir prielinksnis *a* [greta trijų kartų graviu] ir prieveiksmis *hic* [2×]).

47 Šinkūnas 2010, 25. Atrodo, kad sistema galė-tų būti dar paprastesnė ir nuoseklesnė, jei gen. sg. galūnėse, *E* ir *EE* žymimose raide <o> su įvairiais kirčio ženklais, būtų varto-jamas vien cirkumfleksas: juk to meto loty-niškoje tradicijoje akūtas pirmiausia tik-tų pažymėti arba skiemeniui, po kurio eina enklitikas, arba pačiam enklitikui (Steen-bakkiers 1994, 76; Burkard 2003, 34), o graviu paprastai gauna prieveiksmai, prielinks-niai ir jungtukai (Steenbakkiers 1994, 73; Burkard 2003, 34; Strockis 2004, 295); maža to, cirkumfleksas gerai derėtų ir su lietuvių kalbos gen. sg. *-o(s)* skiemens ilgumu. Su-trumpintos vietininko ir esamojo laiko ka-mieno formos taip pat dėsningai galėtų gauti cirkumfleksą, plg. taip žymimas trumpasias lot. perfekto lytis (Steenbakkiers 1994, 78; Palionis, Strockis 2005, 41). Aki-vaizdu, kad dažnio požiūriu *E* ir *EE* būtent ir vyrauja cirkumfleksinis <ô> (iš viso pa-vartotas 394×), retesnė raidė su graviu – <ò> (iš viso 132×), rečiausia – akūtinė <ó>

(iš viso 49×) (žr. Kabašinskaitė 2005, 55, 60, 2 lent.; Šinkūnas 2010, 22, 2 lent.). Kodėl tie retesni diakritikai vis dėlto vartojami, kol kas neaišku: ar ir paties Vilento vartosenoje būta nenuoseklumo (tam tikros sistemos?), ar priežasčių reikia ieškoti leidyboje, man-tant, kad spaudinys tą rankraštį atspindi netiksliai (Palionis, Strockis 2005, 33–34 [galimą spaustuvininkų kaltę arba paties vertėjo neapsižiūrėjimą]; Kabašinskaitė 2005, 56 [galimą spaustuvės kaltę]; Šinkū-nas 2010, 23, 32 [spaudinio ir rankraščio skirtumo galimybė arba rinkėjo kaltę]). Šia-me kontekste atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad vėlesniuose tekstuose, jei gen. sg. galū-nė specialiai pažymima, ilgainiui įsigali bū-tent cirkumfleksas (žr. Šinkūnas 2010, 33 apie *MT* prakalbą – vien cirkumfleksas [iš viso 5×]; 43, 46–47 apie *RP*s, kur gen. sg. galūnėse akūtas fiksuotas tik 3× <ô>] šalia 80× <ô> ir 9× <ê>; 61–62, 72–73 apie *KIG*, *KIC* – tik cirkumfleksas) ir t. t. Kita vertus, Vilento dažniausiai raide <o> su įvairiais diakritikais žymėtos vyriškosios giminės įvardžių gen. sg. formos vėliau tų ženklų visai nebegauna (plg. dar 4× <ô> *MT* pra-kalboje, bet tik 1× <ô> *RP*s; žr. Šinkūnas 2010, 33, 43). Kodėl Vilentui tas lytis atrodė svarbu skirti, kol kas neaišku – vyr. g. pa-radigmoje homografijos nėra (nebent plg. sutrumpintas iness. sg. f. formas; žr. to-liau), tad gal ženklas įsivestas analogiškai (plg. apie tokius atvejus lotynų rašyboje Steenbakkiers 1994, 77) – arba pagal (*i*)*ā* ka-mieno pavzdį (kur diakritikas leidžia skir-ti gen. sg. nuo nom. pl., tik taip pažymėtos formos *E* ir *EE* gerokai retesnės už vyr. g.), arba pagal gen. pl. pavzdį. Vis dėlto siste-ma išeina paini, nes ir vienintelės homogra-finės sutrumpintos iness. sg. f. formos t. p. gauna diakritikus, tad nuo gen. sg. m. nesi-skiria: *tô*, *tò*, *tô* (Šinkūnas 2010, 23).

Vis dėlto kirčiuotų (ir kitokių diakritinių) rašmenų turintį tekstą XVI amžiuje spausdinant gotikiniu šriftu, neišvengiamai susiduriama su dalies literų trūkumu⁴⁸, tad reikia spręsti, ką daryti: 1) raides su diakritikais keisti paprastosiomis (be diakritikų), įskaitant ir jų junginius; 2) pasitelkti kitus spaudmenis (su kitais diakritikais) arba 3) kito šrifto (stiliaus, rūšies ir pan.⁴⁹) spaudmenimis (su reikiamais diakritikais); galiausiai – 4) trūkstamąsias literas (ar visą šrifto rinkinį) savo jėgomis pasigaminti⁵⁰, pasiskolinti arba įsigyti⁵¹. Aiškumo dėlei tuos sprendimo būdus galima iliustruoti vienu kitu pavyzdžiu⁵²: 1) Biblijos vertimo rankraštyje Bretkūnas nosinius balsius linkęs žymėti rašmenimis su taškais apačioje, bet jo spausdintuose darbuose (*BGD*, *BKa*, *BKo*, *BP*) eina tik paprastos raidės (arba junginiai su <n>⁵³; 2) *MžG* II spėjamos rankraščio <ô> ir <û> (pastaroji ir Vilento spaudiniuose) pakeistos fraktūrinėmis <ō> ir <ū>; 3) <o> su kirčio ženklais *E* ir *EE* imamos iš antikvos rinkinio⁵⁴; 4) Mikalojaus Daukšos parengtiems tekstams spausdinti išliejama kitų kalbų leidyboje nevartojamų literų (<i>, <u> ir kt.), specialiai Danieliaus Kleino gramatikoms irgi pagaminami švabachiniai aukštutinio pakilimo nazalizuotus balsius perteikiantys spaudmenys, greičiausiai lieta ir tos pačios šrifto rūšies <è>, kai

48 Plg. Steenbakkens 1994, 92.

49 Stiliumi laikoma stambesnė, o rūšis – smulkesnė šriftų skirstymo pakopa, pavyzdžiui: gotikinio stiliaus švabacho rūšies šriftas (plačiau žr. Aleknavičienė 2005, 249–286).

50 Įskaitant ir turimų literų modifikavimą.

51 Šioje klasifikacijoje būtų galima atsižvelgti ir į daugiau įvairesnių atvejų, sakysim, į tokius, kai diakritikui įterpiama papildoma eilutė (plg. Subačius 1998, 253 apie Kajetono Nezabitausko 1824 metų *NNM* 8 taip dukart išspausdintą <û>), kai kito šrifto spaudmuo skiriasi ir dydžiu (plg. Šinkūnas 2010, 79 apie <i> Kleino giesmyne ir maldyne), kai gamintos raidės šrifto rūšis vis tiek skiriasi nuo teksto atkarpos, į kurią ji įterpiama (plg. toliau teikiamą pavyzdį, kai <û> galėjo būti perdaryta iš antikvinės <û>), kai keičiamas ir šriftas (tam tikru aspektu – rūšies, pasvirimo ar pan.), ir rankraštyje buvęs diakritikas (plg. *NNM* kursyvu spausdintuose žodžiuose dedamą stačiojo šrifto raidę <û>, kuri galėtų atitikti rankraščio <û>: *Piemū* 23; *Szū* 24; žr. Subačius 1998, 253) ir pan.

52 Daugiau įvairių rankraščio rašybos keitimo pavyzdžių ir plačiau apie spaustuvinių įtaką ortografijai žr.: Subačius 2001, 129–152; Subačius 2004a, 239–264; Subačius 2004b, 265–285. Į spaustuvių technines ga-

limybes (t. y. galimą poveikį spaudinio rašybai) nuosekliai atsižvelgia Šinkūnas (2010, 13 ir toliau, 20, 29 ir toliau bei kitur). Atskiras ir įdomus klausimas yra tai, kas konkrečiai leidybos procese minėtųs keitimai atlieka (ar pasirenka kitus sprendimus) ir kiek čia gali dalyvauti publikuojamo teksto autorius, – plg., sakysim, Novickas (2004, 17–39) apie Kleiną. Žr. Bezzenberger 1877, 29 ir toliau, ypač 32 (apie rašmenų trūkumą ir jų keitimą), t. p. Aleknavičienė 2005, 270 ir toliau. Plg. ir tikėtiną <û> keitimą į <o> ir (rečiau) <u> *BP* perikopėse dėl to spaudmens trūkumo didesniame šrifte (Aleknavičienė 2005, 272–273). Substitucija <û> → <o> išsiskiria tuo, kad ne tik atsisakoma diakritiko, bet keičiama ir pati raidė.

54 Labai įdomus 1737 metų lietuvių kalbos gramatikos leidybinis sprendimas: dėl literų trūkumo rankraščio akūtinės raidės galėjo būti keistos atitikmenimis be diakritikų iš stačiojo šrifto, kurie buvo terpiami į kursyvu spausdintus žodžius, – kitaip tariant, šrifto pasikeitimas atstoja tam tikrą diakritiką ir taip išsprendžiama retų literų su akūtu problema (Strockis 2004, 300–301). Tai būtų tarytum (1) ir (3) sprendimo kombinacija: atsisakyti diakritikų, bet keisti šriftą.

kurios raidės su cirkumfleksais⁵⁵, o dalis <û> galėjo būti perdarytos iš antikvinių <û>⁵⁶ ir t. t.⁵⁷

Kalbant apie būtent Vilentui būdingus rašmenis, ankstyviausia (2) tipo substitucija greičiausiai reikia laikyti jau minėtus MŽG II atvejus: jei ten rankraštyje buvo <ô> ir <û>, toje spaudinio atkarpoje nuspręsta šriftų vis dėlto nemaišyti ir abu rašmenis pakeisti fraktūriniais su tildėmis – <ô> ir <û>. Nors tokių formų MŽG II ir mažai, jos vis dėlto laikytinos svarbiomis tolesnei lietuvių rašybos ir spaudos raidai, nes kaip tik tokia kontekste matyti, kad *E* ir *EE* leidyboje rankraštį stengtasi atspindėti truputį tiksliau: <o> su kirčio ženkla čia jau spausdinama antikva⁵⁸, bet <û> vis tiek dar keičiama fraktūrine <ũ>⁵⁹. Aiškinantis, kodėl elgtasi būtent taip, galima mėginti atsižvelgti į reikiamus literų kiekius: sakysim, <o> su visais kirčio ženklais vidutiniškai viename *E* lanke pavartota 12×, *EE* – 10×, o <u> su tilde – vidutiniškai 4,7× *E* ir – tai svarbu – net vidutiniškai 24× *EE* (daugiausia tokių literų reikėjo „R“ lanke – 63)⁶⁰. Galvojant apie to meto lotyniškų tekstų leidybą, <u> su cirkumfleksu turėjo būti palyginti retas spaudmuo – juk bent kiek žinomesnis jo vartosenos atvejis būtų archajiška gen. pl. fleksija -um (*deûm* vs. acc. sg. *deum*), dažniau pasitaikanti, pavyzdžiui, neolotyniškoje poezijoje⁶¹. Turbūt dar rečiau vienas kitas autorius (ypač specialiai kalbėdamas apie akcen-

⁵⁵ Novickas 2004, 32; Šinkūnas 2010, 79.

⁵⁶ Šinkūnas 2010, 71.

⁵⁷ Reikėtų atskirai domėtis, kokie galėtų būti pirmieji šrifto skolinimosi arba užsakymo (įsigijimo) atvejai, kai tai daroma būtent dėl lietuviško leidinio poreikių. Sakysim, Domas Kaunas nurodo, kad Hansas Weinreichas „pirmasis įsigijo šriftą lietuviškiems tekstams spausdinti. Jis maža kuo skyrėsi nuo naudojamo spausdinti lenkišką tekstą, išskyrus tai, kad lietuviškasis turėjo daugiau diakritinių ženklų“ (Kaunas 1996, 82). Vis dėlto tokia galimybė kelia abejonių – juk pirmiesiems Mažvydo leidiniams (*MŽK* ir *MŽGA*) turėjo pakakti spaustuvėje jau turėtų šriftų, naudotų lotyniškiems, vokiškiems ir lenkiškiems tekstams publikuoti. Kas kita būtų tada, jei, sakysim, pirmajai lietuviškai knygai būtų buvę parūpinti rašmenys <ı> ir <u>, kurių lenkiškuose šriftuose nebuvo, bet Mažvydo rankraščiuose turėjo būti vartota (plg. Stang 1929, 61). Apie tai, kad Weinreichas šriftus kartais ir pasiskolindavęs, žr. Kaunas 1996, 65, 82.

⁵⁸ Bechtel 1882, XI. Tiesa, neaišku, kiek tie diakritikai atitinka rankraštyje buvusiuosius (žr. apie tai toliau), tad perteikimo tikslumas vis tiek sąlyginis. Čia minėtina

ir viena reikšminga išimtis, kai vartojama fraktūrinė <ô> (iness. sg. *Rodō EE* 13₂₀), – į ją dėmesį atkreipė Kabašinskaitė (2005, 61) ir pagrįstai lygino su taip pat redukuota forma praes. 3 *faugō* MŽG II 531₁₂.

⁵⁹ Estetikos požiūriu apie pažangą čia kalbėti negalima, greičiau atvirkščiai – apie regresą. Antikviniu šriftu Vilento tekstuose išspausdintas ir rašmuo <æ> (Bechtel 1882, XI; Aleknavičienė 2005, 270) – toks atvejis fiksuotas jau MŽF (žr. Bezzenberger 1875, XXI, kur dėmesys kartu atkreipiamas ir į lotyniškojo bei gotikinio stiliaus rašmenų maišymo dažnumą senuosiuose spaudiniuose), plg., sakysim, tris antikvines <æ> dviejose gretimose švabachu rinktose MŽF 133 eilutėse (12–13: nom. sg. *fchwentibæ*; fut. 3 *negelbæs, padæs*) ir kt. Kita vertus, švabachinė <æ> buvo vartota MŽK, plg. 13₁₃ (raidžių sąrašė), nom. sg. m. *prætelifkas* 29₁₃ (dalis tyrėjų tą rašmenį įžiūri ir 21₁₈ – *ffæd* [Bezzenberger 1874, 11 – su pastaba „undeutlich“; Stang 1929, 51; Palionis 1967, 22], bet toks skaitymas abejotinas, plg. Urbas 1996, 331 [*ffad*]; Michelini 2000, 81 [siūlo taisyti į *fiad*]).

⁶⁰ Žr. Šinkūnas 2010, 30–31, 4 lent.

⁶¹ Steenbakkens 1994, 79.

tologijos ir rašybos dalykus) tą raidę pasitelktų norėdamas skirti šaknis (plg. subj. 3 sg. *pûtet* [: *puto* 'valau; manau'] vs. praes. 3 sg. *pûtet* [: *puteo* 'dvokiu; pūnu']) ar kalbos dalis (plg. voc. sg. m. *raûce* 'užkimęs, duslus', *fpûrce* 'suterštas, bjaurus' vs. adv. *rauce* 'kimiai, dusliai', *fpurce* 'nešvariai, bjauriai')⁶².

Vilento spaudiniuose <û> nė karto nepasitaiko, tad reikia manyti, kad spaustuvėje iš anksto galėjo būti nuspręsta tą ženklą keisti į <ũ>. Tiesa, dar neaišku: to spaudmens visai neturėta, ar turėta labai mažai?⁶³ Sakysim, būtų svarbu nustatyti, ar <û> apskritai vartotas kokiam nors Georgo Osterbergerio spaustuvės leidinyje, išėjusiam panašiu laiku kaip ir Vilento darbai, – to dalyko šiuo metu išsiaiškinti dar nepavyko⁶⁴. Žiūrint į vėliau ten spausdintus lietuviškus tekstus, matyti, kad ir po dešimtmečio rūpimoji raidė dar nepasirodo: 1589 metų įsake jos galima laukti gen. pl. galūnėse, bet ten eina <ũ> (*Mieftũ, mufũ* [2×], *Prufũ*)⁶⁵. Praėjus dar vienuolikai metų, 1600-aisiais, <û> pagaliau debiutuoja lietuviškame Osterbergerio spaustuvės tekste – daugiausia antikva rinktoje Simono Vaišnoro prakalboje (bet tik joje!): dukart gen. pl. galūnėje (*iũ* MT XXVIII_{18, 22}) ir vienašyk – šaknyje (imp. 2 sg. *bũk* MT XXXIV₁₀)⁶⁶.

⁶² Žr. Erasmus 1528, 141, 200–201 (plg. Strocikis 2004, 296–297).

⁶³ Klausimas dėl turimų literų kiekio gali būti keliamas aiškinantis ir <o> su diakritikais variacijos priežastis Vilento leidiniuose. Ypač tada, jei manoma, kad rašybos sistema su cirkumfleksu kaitomų žodžių galūnėse ir sutrumpėjusių formų paskutiniame skiemenyje yra nuoseklesnė ir geriau dera su to meto lotyniškąja (plg. ankstesnę pastabą 47 išnašoje ir tolesnę Mažosios Lietuvos raštijos raidą). Žiūrint literų kiekio ir manant, kad buvo surenkama ne daugiau nei po vieną lanką, matyti, kad bent kartais cirkumfleksinis <ô> galėjo būti spausdinamas ištisai – juk *E „H“* lanke to ženklo yra daugiausia (iš viso atspausa 14×), o kai kuriems lankams pakaktų ir mažesnio kiekio (*E „A“* [5×], *E „D“* [8×], *E „E“* [6×] ir t. t.) (žr. Šinkūnas 2010, 30–31, 4 lent.). Vis dėlto akivaizdu, kad nebandyta iš pradžių imti vien literą <ô>, o tik vėliau kitas (Šinkūnas 2010, 32 apie *E „H“* ir „I“ lankus) – tad kol kas belieka spėlioti: ar numanant galimą spaudmenų trūkumą iš anksto per daug nesistengta išsiversti vien cirkumfleksine raide? Atskiras klausimas yra ir spaudinio interpretacija: juk literos dėl įvairių priežasčių kartais taip pat palieka neryškų atspaudą (plg. Kabašinskaitė 2005, 56). Galbūt kai kurie atvejai aiškintini ir Vilento rašysenos ypatybėmis,

bet kol kas skelbtuose lotyniškuose rankraštiniuose fragmentuose (žr. toliau) gravio, akūto ir cirkumflekso pavyzdžių nėra.

⁶⁴ Sakysim, peržiūrėjus keletą leidinio Wiggand 1578 fragmentų, iš karto pavyko pastebėti raidžių <a>, <e> ir <o> su cirkumfleksais pavyzdžių: *postulârit* (fol.) (8v₁₃, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-319873-p0018-4>), *fuêre* (fol.) (4₁₁, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-319873-p0009-7>), *Quôd* (fol. Bv₁, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-319873-p0044-8>) ir kt. Trūkstatų spaudmenų keitimo kontekste (žr. anksčiau) įdomus ir fraktūrinio <ô> įterpimas kursyvu rinktoje pavardėje: *Môrlinus* (fol. A3₂₂, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-319873-p0031-5>).

⁶⁵ Žr. Šinkūnas 2010, 32, kur spėjama, kad rankraštyje galėjęs būti kitas rašmuo – <u> su cirkumfleksu, brūkšneliu ar kitu diakritiku.

⁶⁶ Žr. Šinkūnas 2010, 33–34. Reikšminga ir tai, kad gen. sg. galūnėse taip pat nuosekliai vartojamas cirkumfleksas (iš viso 5×): nors medžiagos nedaug, bet norėtusi spėti, kad taip nuo Vilento spaudinių (nebūtinai rankraščių!) įvairovės ilgainiui judama nuoseklios sistemos link – jei kilmininko galūnė žymima diakritiku, tai jis bus cirkumfleksas (plg. 47 išn.).

Jono Rėzos psalmyne raidė <û> pirmąsyk vartojama plačiai, bet vis dar antikvinė, iš viso išspausdinta 1 116⁶⁷, kol galop Kleino gramatikose įvyksta lūžis: čia jau dominuoja švabachinis spaudmuo šalia pavienių antikvinių⁶⁸.

Siūlant Vilento rankraščiuose įsivaizduoti <û>, labai svarbus ir galimų spaudos klaidų klausimas. Kabašinskaitė (2005, 51) atkreipė dėmesį į tai, kad rankraštyje virš <u> pažymėjus lankelį (siekiant skirti nuo <n> ir <m>) rinkėjas⁶⁹ tą raidę galėjo painioti su <ũ> ir <ū>, todėl atsirado tokių formų kaip acc. pl. *tūs* (6×) (vietoj *tus* [dažnesnė, iš viso 29×] arba *tūs* [retesnė, 2×])⁷⁰; imp. 2 pl. *būkite* EE 30₁₄; fut. 1 sg. *būfiu* EE 165₃ (vietoj *bukite*, *bufiu* arba gal *būkite*, *būfiu* [Bechtel 1882, XIX⁷¹]; dat. pl. *yūmus* (6×, vietoj *y/jiūmus* 103×); nom./acc. *dū* (3×, vietoj *du* 20×)⁷²; iness. pl. *tofū dienofū* EE 201₁₃ (vietoj *tofu dienofu*). Be minėtųjų, pridėtinis ir Bechtelio spaudos klaidomis laikytos dvi lytys⁷³: instr. sg. *tarnū* EE 3₆ (Bechtelis perrašo su <ū>) ir iness. sg. *dūmo* EE 3₁ (taisydas siūlomas tik pastarosios – vietoj *dūmo*, o pirmuoju atveju žodžio gale lauk-tina paprastoji <u>)⁷⁴. Į tą pačią eilę gali patekti ir straipsnio pradžioje minėtos formos, kur <ū> sutampa su pailgėjusiu tvirtagalio dvigarsio antruoju sandu (praet. 3 *klaūfe* EE 24₈₋₉; praet. 1 sg. *buwaū* EE 132₇; adj. neutr. *naūj* EE 187₁₈) – juk jei rankraščio lankelis čia buvo palaikytas cirkumfleksu⁷⁵, spausdinant jis pakeistas tilde. Toliau

⁶⁷ Šinkūnas 2010, 38, 41.

⁶⁸ Šinkūnas 2010, 73. Kleino giesmyne ir maldyne nėra nė vieno antikvinio <û> (Šinkūnas 2010, 80, 11 lent.).

⁶⁹ T. p. ir perrašinėtojas.

⁷⁰ Remiamasi Kabašinskaitės (2005, 50–51) skaičiavimu ir KIG 81 grįsta pastaba, kad Mažosios Lietuvos šnektose vartotos formos *tuos* ir *tus*. Bechtelis (1882, XVIII) Vilento *tūs* laiko tarpine lytimi tarp (jo rašyba) *tūs* ir *tūs*, Fordas (1969, 57) siūlo lyginti su *tūs* iš Šakynos (Specht 1922, 441; Specht 1920, 253) ir mano, kad Vilentas galėjo būti kilęs iš to krašto (žr. dar Ford 1969, 15), bet tokia hipotezė abejotina (Zinkevičius [1988, 58] siūlo pažemaičio vakarų aukštaičių plotą Jurbarko–Ariogalos–Tytuvėnų ruože).

⁷¹ Vilento tekstuose tokios lytys nefiksuotos, bet plg.: imp. 2 sg. *būk* (5×), 2 pl. *būket* (1×); fut. 3 *būs* (74×) (žr. Kabašinskaitė 2005, 51).

⁷² Kad čia būtų ilgasis balsis, labai menka tikimybė, plg. Šinkūnas 2010, 27.

⁷³ Bechtel 1882, XIX, CV.

⁷⁴ Tiesa, Bechtelis tokius atvejus aiškina ne atsižvelgdamas į galimą raidžių panašumą rankraštyje, o į tai, kad, ardant spaudos formą, literos <u> ir <ū> per neapsižiūrėjimą galėjo būti dedamos į viena kitos sky-

relius (Bechtel 1882, CV); kartu nurodoma, kad kuo labiau autorius korektūrose arba jau atiduodamas rankraštį spausdinti parbrėžia, kad tos raidės skirtingos, tuo labiau rinkėjas tokių klaidų saugosi (todėl ir Vilento spaudiniuose šio tipo riktų mažai – Bechtelio skaičiavimu, iš viso 6×). Raidės <ū> problematikos kontekste nurodytina ir LKI rengtame elektroniniame EE tekste esanti forma *Ierūfalem* 21₁₈: žiedas virš <u>, sprendžiant iš skaitmeninės kopijos, prirašytas anoniminio taisytojo (plg. Bechtel 1882, 58: *Jerufalem*), siekusio šį miesto pavadinimą priartinti prie sau įprastesnio varianto su <o>, tik nenubraukusio <u>, todėl Palionis (1990, 71) skaito *Jerūfalima*, bet plg. *Ierofolima* JE 17₂₁₋₂₂ (perikopėje kiek anksčiau [13 eil.]ėjusi ta pat forma taisytojo liko neliesta: *Ierufalem*). Iš retų atvejų, kai taisomoji raidė nenubraukiama, plg.: *aukschta* EE 22₁₃ ir *auxa* EE 22₁₇ (virš abiejų žodžių paskutiniųjų raidžių prirašytos <u>). Kodėl taisyta nebraukiant, nėra aišku, plg. iš karto po cituotosios lyties *auxa* einančią formą *kočila* EE 22₁₇, kur virš galūnės taip pat prirašyta <u>, bet <a> jau nubraukta.

⁷⁵ Plg. *pawelijū* SŠG X₁₆ vietoj *paweliju* (Šinkūnas 2010, 109).

(3) bus teikiama argumentų, leidžiančių formą *klaūfe* laikyti neatsitiktine, – bet kitoje dviejose lytyse diakritiko rašybą motyvuoti būtų sunku (nebent *naūj* skiriant prie sutrumpintųjų lyčių, žodžio gale gavusių diakritikus, bet daugiau taip žymimų adj. neutr. formų nežinoma).

Pritariant galimam <u> su lankeliu ir <û> (beje, t. p. ir <ũ>) painiojimui⁷⁶, norėtųsi atskirai aptarti tų raidžių panašumą į <û>. Šiam klausimui svarbūs palyginti neseniai atrasti Vilento laiškai⁷⁷, leidžiantys pažvelgti į autoriaus lotyniškų ir vokiškų rankraščių ypatybes. Lankeliai ir žiedai virš <u> labai dažni vokiškuose laiškuose⁷⁸, o tildės pavyzdžių virš <u> iš paskelbto 1556 metų lotyniško laiško fragmentų kol kas galima nurodyti du: *Nicolau[m]* ir *cu[m]*⁷⁹. Suprantama, remtis pora atvejų nėra labai tvirta, ir pripažintina, kad tildės formų gali būti įvairių, bet jei Vilento panašiai rašyta ir kitais atvejais (t. y. gana iššęstai), didesnio panašumo į lankelį ar žiedą neturėjo būti. Kita vertus, jei manytume, kad rankraštyje rūpimais atvejais virš <u> buvo ne tildė, o cirkumfleksas, jį rinkėjui (arba perrašinėtojiui) painioti su lankeliu (žemyn nukreiptais galais⁸⁰) ar žiedu (jei jis apačioje iki galo neuždarytas)⁸¹ tikimybė didesnė; kartu, suprantama, reikia pripažinti, kad bent kol kas nežinome, kaip Vilentas rašė cirkumfleksą virš <u>. Tokių spaudos klaidų, kai <û> ir <ũ> renkamos viena vietoj kitos, yra žinoma ne viena, pvz.: imp. 2 sg. *Nemidūk RPs* 25₂₀, gen. pl. *jufū* 62, vietoj *Nemidūk, jufū*⁸², imp. 2 sg. *Dūk KING* 127₁₃, iness. pl. *Pagundimūfe* 502₁₃ vietoj *Dūk, Pagundimūfe*⁸³, nom. pl. *Dūbės SŠG* 74₁₅ vietoj *Dūbės*⁸⁴.

⁷⁶ Juolab kad vokiškoje tradicijoje lankeliui funkciškai tapatus galėdavo būti ir žiedas bei užkeltinė <e> (Grun 2002 [1935], 23; plg. Bezzenberger 1877, 27). Reikia pasakyti, kad tokia praktika turėjo kliudyti spausdinant lietuviškus rankraščius, kuriuose buvo vartojamas savarankiškas dvibalsį žymintis rašmuo <ũ> (pirmąsyk įvestas 1549 metais *MžF*: Bezzenberger 1875, XXI; Bezzenberger 1877, 27), todėl visų atvejų, kai vietoj <u> eina <ũ>, nėra būtina laikyti pietų žemaičių hipernormalizmais (Zinkevičius 1977, 366–367) – juk bent dalis jų (pradedant trumpųjų balsių pozicijomis) yra tik rinkimo klaidos. Matyt, kai kur galėjo būti klystama ir atvirkščiai – vietoj <ũ> imta <u>, ir taip sukurta dūninkiška ar šiaip žemaitiška (pavyzdžiui, iness. pl.) lytis; žr., sakysim, Bechtel 1882, XXX, CV apie iness. pl. *wartotoyufu EE* 5₃ ir cond. 1 sg. *duczio EE* 22, vietoj, jo manymu, *wartotoyūfu, dūczio*. (Šiame kontekste pridurtina, kad Zinkevičius [1988, 62] nurodo dvi tariamai žemaitiškas Vilento lytis – iness. pl. *gerufu, dangifchkufu*, kurios iš tiesų rašomos su <ũ>; žr. *EE* 127₂, 138₄.)

⁷⁷ Aleknavičienė 2009, 125–162.

⁷⁸ Žr. Aleknavičienė 2009, 130, 2 pav. (šiose fragmente esančio lot. žodžio *opuscula* raidės <u> skirtos virš jų rašant po du mažus brūkšnelius; taip Vilentas yra pažymėjęs ir savo vardo ir pavardės <u> pasirašydamas 1572 m. laišką, žr. Aleknavičienė 2009, 147; apie tokį <u> žymėjimo būdą vokiškuose rankraščiuose žr. Grun 2002 [1935], 17), 133, 4 pav., 146, 10 pav. (1572 metų laiško atkarpos) ir 136, 5 pav., 138, 6 pav., 141, 8 pav. (1581 metų laiško atkarpos).

⁷⁹ Žr. Aleknavičienė 2009, 148, 11 pav., 151, 12 pav. Dar žinoma tildė virš <i> (*i[n]*) 1554 metų Vilento paraše (Braziūnienė 2000, 169, 2 pav.).

⁸⁰ Jie būdingi 1581 metų laiškui, o ankstesniame – 1572 metų – nevartojami (kiek matyti iš skelbtųjų atkarpų).

⁸¹ Lotyniško laiško fragmentuose virš <u> jokie ženklai nežymimi, bet iš lietuviškų to meto rankraščių (*WP, BB* ir kt.) matyti, kad ten raidė <u> skirti buvo įprasta.

⁸² Šinkūnas 2010, 48, 100 išn.

⁸³ Šinkūnas 2010, 90.

⁸⁴ Šinkūnas 2010, 109.

2. VILENTO Lk 2,46–47. Dabar metas pagaliau pereiti prie Lk 2,46–47 atkarpos (1 pav.) ir pasiaiškinti, kodėl čia būtų svarbu skirti dvi vienodai rašomas, bet skirtingai tariamas formas. Jau versdamas Lk 2,46 Vilentas pasirinko istoriškai bendrašaknius veiksmazodžius *klausyti* ir *klausti*, bet jų part. praes. act. nesutampa (nors grafiškai skiriasi tik viena raide⁸⁵⁸⁶):

EE 24₅₋₈ ir nūfidawe iog po tryiū dienū / ra=ll da ghi Baßnicio fedinti widui mokitoyu / **klau**=ll **fanti** yū / ir **klaufenti** yūs.

LB1546 Vnd es begab sich nach dreien tagen, funden fie jn im Tempel fitzen, mitten vnter den Lerern, das er jnen **zuhörete** / vnd fie **fragete**.

V Et factum est post triduum invenerunt illum in templo sedentem in medio doctorum, **audientem** illos et **interrogantem** eos.

G καὶ ἐγένετο μετὰ ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων καὶ **ἀκούοντα** αὐτῶν καὶ **ἐπερωτῶντα** αὐτούς.

Versdamas toliau (Lk 2,47), Vilentas pavartojo veiksmazodžio *klausyti* praet. 3 formą, kuri grafiškai jau visiškai sutampa su tokia pačia *klausti* lytimi. Reikia manyti, kad fonetinis skirtumas tarp formų *kláusē* ir *klaũsē* vertėjui turėjo būti gana akivaizdus, tad pailgėjusį tvirtagalio dvigarsio sandą, vengdamas homografijos, rankraštyje jis galėjo pažymėti sau palyginti įprasta raide <û> (spaudinyje <ũ>):

EE 24₈₋₉ Ir wiffi kurie iò **klau**=ll **fe** / ftiebeiiofi iò ifchmintiy / ir iò atfakimams.

LB1546 Vnd alle die jm **zuhöreten** verwunderten sich feines verftands vnd feiner antwort.

V stupebant autem omnes, qui eum **audiebant**, super prudentia et responsis eius.

G ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ **ἀκούοντες** αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

Ar ši homografijos atvejį Vilentui pavyko pastebėti iš karto, dabar, neturint rankraščio, belieka spėlioti – jei vėliau, tuomet būtų pakakę virš raidės pridėti diakritiką ir pačios leksemos nekeisti. Kad šioje atkarpoje galima išsiversti ir be veiksmazodžio *klausyti*, rodo kiti lietuviški NT vertimai, iš kurių šiuo atveju svarbiausias – Bretkūno.

⁸⁵ Vieną kartą nepažymėjus priebalsio /s/ minkštumo EE sutapo ir part. praet. act. nom. pl. fem. formos: *Wiffi kurie pirm manes ateia / tie buwa Wagis ll ir Rafbainikai / bet awis yū neefi klaufusias* EE 80₁₇₋₁₈ (Jn 10,8). Palatalizacijos nežymėjimo atvejų Viento raštuose pasitaiko ne vienas, žr.: Bechtel 1882, LXXXV–LXXXVII; Ford 1969, 64.

⁸⁶ Kaip jau parodyta Bechtelio, EE reikia nuosekliai lyginti su lotynišku ir graikišku Biblijos tektais, nes kai kuriais atvejais matyti, kad Viento pasirinktas vertimas artimesnis jiems, o ne Martino Lutherio variantui (Bechtel 1882, V–VI). Lotyniški ir graikiški atitikmenys toliau cituojami remiantis V, G, Lutherio tekstas teikiamas iš WA.DB 6 skelbiamo 1546 metų leidimo.

passilika bernelis Jēsus Jērusalem / ir nēšinoia
gimditoich iō / taridamiesi ghi santi draugene /
nuena tiela dienos cyma / ir ieschoia iō tarpū
gienczu ir pasistamuu.

Alkai iō nerada / sugriša ing Jērusalem /
ieschodami iō ir nūsidawe iog po tryiū dienū / ra-
da ghi Bāsnicio sedinti widui motitoju / klau-
santi nū / ir klausenti nūs. Ir wiši kurie iō klau-
se / siebeiosi iō ischmintu / ir iō atšakmans. Ir
ischwide ghi issiganda.

Ir biloia nop motina iō / Eunau kodel mums
tatat padarci? Echitai / tiemas tawa ir esch su
perschulu ieschoiome tawes. Ir ghis buena / ghe-
mus kas jra / iog manes ieschoiete? Er nēšinete /
iog tūssu daitūsū priwalu man buti / kurie jra
Dierwa mana? Ir ams nēschmane šodzu fu-
rius su heis kalbeia. Ir cia su heis / ir ataia ing
Nazareth / ir buwa ghiemus patlusnus. A mo-
tina iō palaite wišus tūs šodzus schirdeic sa-
wa. Ir Jēsus dauksinose ischmintie / augime ir
malone Dierwa ir šimoniū.

DOMINICA SECVNDA

post Epiphaniarum, Epistola Ro-
manorum XII.

Icy kas

1 pav. EE 24 (fol. C4v): antroje pastraipoje (5–9 eil.) – Lk 2,45-47
(į šią atkarpą atsitiktinai pateko visos pagrindinės Vilento spaudinių
balsės su diakritikais; lyties *klaūse* pirmasis skiemuo kažkieno
iš senųjų raštų tyrėjų pieštuku pasibrauktas triskart);
VUB: L_R 1387

Čia homografijos iš karto išvengta pasirinkus leksemą *girdėti* ir įdomu tai, kad ji vartojama ne tik *BNT*, bet ir *BP*, kur didžioji dauguma perikopijų imta iš *EE*, tik įvairiais aspektais redaguota⁸⁷. Dėl tokio taisymo – leksemos *girdėti* pasirinkimo ir kelių kitų keitimų – aptariamoji eilutė *EE* ir *BP* skiriasi⁸⁸:

EE 24₉₋₉ [46] ir nūfidawe iog po tryiū dienū / *ra*=||*da ghi* Baſnicio fedinti *widui* mokitoyu / *kla*u=||*fanti* yū / ir *klaufenti* yūs. [47] Ir wiffi kurie iò *klaũ*=||*fe* / ftebeiofi iò ifchmintiy / ir iò atfakimams.

BP I 161₉₋₁₄ [46] ir nuffidawe iog po || triu dienu *ghi rada* Baſnicziioie fedinti || *tarp* mokitoiu / *klaufanti* iu / ir *klaufenti* || ios. [47] Ir wiffi kurie *ghi girdeia* / ftebeiofi || ifchminties ir atfakimui io.

*BNT*⁸⁹ [46] Ir ftaias [KS: O], pa trių dienų atrada *ghi* || baſniczaie [KS: baſnic||zoie] fedintį terpei daktarum [KS: daktarų], *klaufanti* || ių, ir *klaufenti* ios. [47] Bet [KS: Ir] nufsiftebeia wiffi || [Bl. 115r] kurie [GS: *Sfk aus* kas] *ghi girdeia*, ant [KS: delei] ifchminties ir atfaki=|| mų ia.

Kodėl ir Vilentas šiuo atveju negalėjo pavartoti *girdėti*, reikėtų svarstyti: gal čia vertėjui buvo svarbu išlaikyti aktyvesnę percepcinę veiklą nusakančią leksemą *klausyti* ir į tekstą neįtraukti pasyvesnį garso patyrimą žymincio *girdėti*? Be to, matyti, kad Vilento Lk 2,47 variantas artimesnis Lutherio vertimui (*Ir wiffi kurie iò klaũfe* = *Vnd alle die jm zuhöreten*), todėl tikėtina, kad kaip tik vok. *zuhören* ir galėjo skatinti vartoti *klausyti*, o ne *girdėti*⁹⁰. Homografinės lyties *klausė* atvejų *EE* yra daugiau (18 kartų ji priklauso veiksmažodžiui *klausti* ir tik dukart – *klausyti*⁹¹), tad verta pasidomėti, kodėl būtent Lk 2,47 homografus galėjo būti bandoma skirti, o kitur tokių

⁸⁷ Žr.: Aleknavičienė 1999, 89–163; Aleknavičienė 2000, 11–50; Aleknavičienė 2008, 29–60.

⁸⁸ Redaguotos vietos toliau cituojant pa-brauktos, į rašybos ir skyrybos skirtumus neatsižvelgta. Apie tokius atvejus, kai keitimai sutampa su *BNT* (nors redaguojant juo ir neturėjo būti naudojamosi), žr.: Aleknavičienė 1999, 157–163; Aleknavičienė 2000, 23–45; Aleknavičienė 2008, 43–44.

⁸⁹ Cituojama iš: Range 1992, 173.

⁹⁰ Preliminariai peržiūrėjus *E* ir *EE* veiksmažodžių *girdėti* ir *klausyti* formų atitikmenis vokiškuose šaltiniuose (remtasi *E* ir *EE* konkordancijomis, WA 19; WA 30.1; WA 30.3 bei elektroniniu 1545 metų Lutherio Biblijos vertimo variantu (LB1545), matyti, kad vok. *zuhören* 6 kartus verstas *klausyti* ir tik viena kartą – *girdėti* (*EE* 166₁₉ – Jn 12,19).

Bet, kita vertus, akivaizdu, kad kai tekste eina vok. *hören*, vertime gali būti ir *klausyti* (22×), ir *girdėti* (48×). Šios peržiūros rezultatus galima būtų papildyti atsižvelgiant ir į kitus šaltinius (*V*, *G*), taip pat tikrinti atvirkščiai: sudarius vokiškų šaltinių veiksmažodžio *zuhören* formų sąrašą žiūrėti, kas jas atitinka Vilento vertimuose.

⁹¹ T. p. viena veiksmažodžio *klausti* part. praet. act. nom. sg. m. forma *klaufes* *EE* 202₈. Viena lytis – *klaufe* *EE* 194_{25r} – žiūrint į galūnę, atrodytų neabejotinas *klausyti* dalyvis (nom. pl. m.), bet Vilento spaudiniuose raidė <e> kartais pasitaiko ir praet. 3 lyčių galūnėse, pvz.: *Ir intikeia ſmogus ſodzui* || *kuri Iefus iopi faki* *EE* 122₃₋₄ (Jn 4,50); *Ir nekurfai wienas Iaunikaitis / feki* *EE* 193₆ (Mk 14,51) (apie tokių formų interpretaciją žr. Bechtel 1882, LXXVI–LXXVII).

pastangų nematyti. Iš kitų atkarpų, kur vartojama kalbamoji forma, Lk 2,47 išsiskiria nebent tuo, kad čia pat – ankstesniame sakinyje – pavartotos panašiai rašomos (nesutampa tik priebalsio /s/ minkštumas), bet skirtingą šaknies priegaidę turinčios lytys *klaūsančių* ir *kláusiantį*. Tad gali būti, kad būtent šie dalyviai atkreipė vertėjo dėmesį į formos *klausė* homografiškumą ir paskatino Lk 2,47 pažymėti pailgėjusį dvigarsio dėmenį, kad dviprasmiškumo būtų išvengta ir skaitant tekstas iš pirmo karto būtų tinkamai suvoktas ir balsu atkurtas. Šiuo požiūriu į Lk 2,46–47 iš dalies panaši tik viena EE atkarpa – Jn 18,21⁹², kur greta pavartotos dvi to paties veiksmožodžio (o ne skirtingų leksemų, kaip Lk 2,46) *klausti* formos (praes. 2 sg. *kláusi* ir imp. 2 sg. *kláusk*), po kurių eina *klausyti* praet. 3 forma (arba partic. praet. act. nom. pl. m., žr. pastabą 91 išn.)⁹³:

EE 194_{24–26} / kam mane todelei **klaufy**? **Klaufk** tus ku=|| rie **klaufe** / ka efch yump biloiau / fchitai / tie ðina / || ka efch biloiau.

LB1546 Was **fragſtu** mich darumb? **Frage** die darumb, die **gehöret haben**, was ich zu jnen geredt habe, Sihe, diefelbigen wiffen was ich gefagt habe.

V Quid me **interrogas**? **Interroga** eos, qui **audierunt** quid locutus sum ipsis; ecce hii sciunt, quae dixerim ego.

G τί με **ἐρωτᾷς**; **ἐρωτήσον** τοὺς **ἀκηκοότας** τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε οὗτοι οἶδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

Žiūrint ne vien rašybos, pridurtina, kad kai kuriais atvejais kalbamuosius homografus galėtų padėti skirti ir veiksmožodžių valdymas, bet griežtos papildomosios distribucijos čia nėra: nors Vileto vertimuose *klausyti* dažniausiai reikalauja kilmininko, o *klausti* – galininko (klausimo adresatui žymėti)⁹⁴, yra retesnių atvejų, kai linksniai leksemų skirti jau nepadedą, plg. acc. su *klausyti* ir gen. su *klausti*: *Atatai kas ant gieros ðemes / tie jra kurie || ðodi klaufa / ir palaika* EE 38_{5–7} (Lk 8,15); *Paðina tada Iefus / iog noreia ið klaufsti / || ir biloia ghiemus* EE 68_{1–2} (Jn 16,19). Todėl atkarpa *Ir wiffi kurie ið klaūfe*, atsižvelgiant vien į papildinio linksnį, galėtų būti iš karto interpretuojama ir perskaitoma tinkamai, nors ir su tam tikra abejone.

3. ZENGŠTOKO PERLAIDA. Vileto spaudiniai 1612 metais su nedideliais keitimais buvo iš naujo perleisti Zengštoko, tad svarbu išsiaiškinti, kaip jis žiūrėjo į Lk 2,46–47. Įdomiausia tai, kad raidė <ū> formoje *klaūfe* išlaikyta, nors žodis *dienū*

⁹² Ji yra ne iš perikopių dalies, o iš pasijos („Hiftoria apie Muka ir Smerti Pona mufu Iefaus Chriftaus / pagal keturiu Euangeliftu“); lyginimui parinkta atitinkama NT eilutė.

⁹³ Įdomu, kad Bretkūnas ir čia homografijos išvengia vartodamas *girdėti*: praet. 3 *girdeio* BNT (Range 1992, 321); *girdeia* BP I 372_{1–2}.

⁹⁴ Klausimo turinys taip pat gali būti žymimas kilmininku, pavyzdžiui: *ir klaufe ghy tulimu daiktu / || Bet ghis iem nieka neatfakie* EE 201_{17–18} (Lk 23,9).

diakritiko neteko (← *dienu*), o įvardžio *jo* diakritikai pakeisti (*iò* → *ió*, *iô* → *iò* [2×]), taip pat vietoj <û> išspausdinta <ũ> (*nũfidawe* → *nũfidawe*), plg. (žodžiai su rašybos skirtybėmis paryškinti):

- EE* 24₅₋₉ [46] ir **nũfidawe** iog po tryiũ **dienũ** / ra=|| da ghi Bašnicio fedinti widui mokitoyu / klau=|| fanti yũ / ir klaufenti yũs. [47] Ir wiffi kurie **iò** klaũ=|| fe / ftiebeiofi **iô** ifchmintiy / ir **iô** atfakimams.
- ZEE* 27₂₀₋₂₅ [46] ir **nũfidawe** iog po tryiũ || **dienu** / rada ghi Bašnicio fedinti widui mo=|| kitoyu / klaufanti yũ / ir klaufenti yũs. [47] Ir || wiffi kurie **iô** klaũfe / ftiebeiofi **iò** ifchmintiy / ir **iò** atfakimams.

Kitos dvi Vileto formos su <aũ> Zengštoko *EE* leidime skiriamųjų ženklų nebeturi: *buwaũ* → *buwau* *ZEE* 140₇; *naũj* → *nauj* *ZEE* 194₁₆. Žiūrint į šiuos keitimus, norėtusi daryti išvadą, kad formos *klaũfe* diakritiko funkcija ir perleidėjui buvusi suprantama, todėl ta lytis ir likusi nepakeista. Vis dėlto čia reikėtų spręsti atsargiai ir atsižvelgti į kitas svarbias aplinkybes.

Pirmiausia dėmesys atkreiptinas į tai, kad perlaidoje su rašmeniu <ũ> elgiamasi nevienodai: *ZE* jis neišlaikytas tik kai kur, o *ZEE* praleistas labai dažnai – Kabašinskaitės skaičiavimu, net 317⁹⁵. Be to, pastebėta, kad kai kur raidė <ũ> išspausdinta ir be reikalo – vietoj <u> arba <û>, pvz.: *kuriũs* *ZE* 29₉ (← *kurius*); *βũwũ* *ZE* 53₁₅ (← *βuwũ*); *negirtũkle* *ZE* 39₄ (← *negirtũkle*)⁹⁶; tik iš dalies taisytas ir jau anksčiau minėtas junginys (iness. pl.) *tofũ dienofũ* → *tofũ dienofe* *ZEE* 206₂. Todėl Zengštoko, kaip perleidėjo, darbo atidžiu laikyti negalima: nors jis ir sakosi stengęsis nenutolti „nuo ankstesnio leidimo, paprasto ir teisingo, nė per nago juodymą“, bet kiek anksčiau prisipažįsta vylęsis, kad „kitas kas, geriau mokąs tą kalbą, šią naštą ant savo pečių užsikraus“, ir perspėja (galbūt nujausdamas tam tikrą savo darbo netobulumą): „O jei pasitaikytų kokių spaustuvinių ar korektoriaus klaidų, malonia širdžia pridėkite jiems pataisymą“⁹⁷.

Apibendrinant *ZEE* duomenis, reikia daryti atsargią išvadą: nors forma *klaũfe* su diakritiku Zengštoko išlaikyta, o lyčių *naũj* ir *buwaũ* nebėra, spaudinys vis dėlto nebuvo perleistas labai rūpestingai, tad ir lyties *klaũfe* išlikimas gali būti atsitiktinis.

4. TOLESNĖ DVIGARSIŲ PRIEGAIDŽIŲ ŽYMĖJIMO TRADICIJA. Formos *klaũfe* interpretacijai svarbu ir tai, kaip dvigarsių priegaidžių žymėjimo tradicija Mažojoje Lietuvoje klostėsi toliau: ar Vileto bandymas (jei jis sąmoningas), turi

⁹⁵ Kabašinskaitė 2005, 54.

⁹⁶ Kabašinskaitė 2005, 54; Šinkūnas 2010, 36; t. p. žr. Bechtel 1882, CXXI–CXXIII, CXXXVII.

⁹⁷ Koženiausienė 1990, 235. Orig.: „firmiſima illa ductus ſpe, || fore, ut alius in lingua illa magis exercitatus, onus hoc

Humeris fuis imponeret“, „ita tamen, ut à verfione priore, ut ſimplici & vera || ne latum vnguem difcefferim“, „fi quæ errata à Typographo & Correcto=|| re irrepferint, bona mente emendationem ijsdem || addite“ (*ZEE* XI₂₃–XII₁₇, XII_{10-11, 14-16}).

atitikmenų vėlesniuose, pirmiausia XVII amžiaus, tekstuose? Stengiantis į šį klausimą atsakyti glaustai, toliau bus pasitelkiami pavyzdžiai su kirčiuotu dvigarsiu /au/ iš Rėzos psalmyno, Kleino gramatikų ir rankraštinių žodynų, o pabaigoje teikiami kai kurie duomenys iš jau XVIII amžiuje išėjusių naujų NT vertimų.

Dėl RPs diakritikų pareikšta skirtingų nuomonių: Palionis ir Strockis priegaidžių žymėjimo šiame tekste neįžiūri⁹⁸, o Šinkūnas, kalbėdamas apie <â> vartosena, teigia, kad Rėza ar jo bendradarbiai diftongų priegaidės intuityviai vis dėlto galėję skirti⁹⁹. Dalykas čia tas, kad RPs dvigarsis /au/ kirčio diakritiką, dažniausiai cirkumfleksą, gauna tik tada, kai turi tvirtapradę priegaidę, bet pats ženklas gali būti rašomas abiejuose dėmenyse – ir pirmajame (apie 116×)¹⁰⁰, ir antrajame (apie 120×), pvz.: *klâufia* RPs 9,13; *âukſchtas* 18,27 šalia *uſſâûgti* 132,17; *Aûksas* 19,13¹⁰¹. Retais atvejais pirmajame tvirtapradžio /au/ dėmenyje gali būti rašomas ir akūtas (pvz.: *paâukſchtina* 18,49; *Sâules* 50,1), o gravis – pirmajame (pvz.: *Sulâuſyk* 10,15; *prîſpâude* 107,39) ir, vienąsyk, antrajame dėmenyje (praes. 2 *fulâûſi* 74,13)¹⁰².

Kleino gramatikose taip pat laikomasi nuostatos žymėti tik tvirtapradį /au/, bet čia tam reikalui vartojamas akūtas, o tvirtagalis skiemuo negauna jokio ženklo, pvz.: *âugt* KIC 109₁₉; *karâuti* KIG 164₂ šalia bekirčių *auſta* ‘illucescit’ KIG 127₂₈; *kraujas* KIG 8₁₃ ir pan.¹⁰³ Beje, kalbant apie atvejus, kai <a> reikėtų pažymėti akūtu, be kitų pavyzdžių, pasitelkiamà kaip tik veiksmazodžių *klausti* ir *klausyti* pora (nors ir nehomografinės praes. 1 sg. lytys): *klâufu* šalia *klaufau* (KIG 2). Rašmuo <ù>, Kleino vartojamas kirčiuotose kai kurių formų galūnėse, neabejotinai žymi kirtį, bet ar dvigarsiuose jį reikia sieti su priegaide, iki galo neaišku, plg.: praes. 1 sg. *barrù* KIG 96₂₁ šalia praes. 1 sg. *praſâù* KIG 107_{27–28}¹⁰⁴. Vėliau Kleino parengtame giesmyne ir maldyne (1666) akūtinis <â> taip pat vartojamas tvirtapradžiuose dvigarsiuose (pvz.: inf. *atſitrâukti* KING 376₁₂; praet. 2 sg. *paâukſtina* KIM 44₆), o <ù> visai nevartojama¹⁰⁵. Žiūrint tradicijos vystymosi, matyti, kad Kleino kirčio žymėjimo sistema paplito vėlesnėse Mažosios Lietuvos gramatikose ir žodynuose¹⁰⁶, o štai anksčiau už KIG rengta, bet vėliau redaguota ir išleista SŠG šiuo požiūriu skiriasi – kirčiuotame tvirtapradžiuose dvigarsyje /au/ pirmasis sandas gauna gravį (plg. minėtuosius retus RPs atvejus), pvz.: inf. *klâuft* SŠG 85₅; dat. sg. *Sâulei* 83₈¹⁰⁷.

Aptartųjų spausdintų XVII amžiaus darbų kontekste labai įdomūs rankraštiniai žodynai – *Lexicon Lithuanicum* ir *Clavis Germanico-Lithvana*. Pirmajame kirčio ženklai šiaip jau reti, bet, atrodo, reikšmingu faktu reikėtų laikyti tai, kad akūtas rašomas virš

⁹⁸ Palionis, Strockis 2005, 36, 42.

⁹⁹ Šinkūnas 2010, 45.

¹⁰⁰ Nuoširdžiai dėkoju Mindaugui Šinkūnui, šio straipsnio reikalu atskirai suskaičiavusiam tuos atvejus.

¹⁰¹ Šinkūnas 2010, 45, 51.

¹⁰² Šinkūnas 2010, 42–44.

¹⁰³ Buchienė, Palionis 1957, 51–59; Šinkūnas 2010, 69.

¹⁰⁴ Buchienė, Palionis 1957, 50; plg. Šinkūnas 2010, 74–75.

¹⁰⁵ Šinkūnas 2010, 82–83, 85–86, 90.

¹⁰⁶ Buchienė, Palionis 1957, 55, 59.

¹⁰⁷ Šinkūnas 2010, 110.

pirmojo tvirtapradžio /au/ dėmens (plg. Kleino tradiciją), pavyzdžiui, *pakáuþis* *Lex* 63v¹⁰⁸. *Clavis* kirčiavimui duomenų teikia gerokai daugiau, ir, nors išsamių jo akcentografinių tyrimų dar nėra, apie kirčiuoto /au/ žymėjimą jau galima nemažai pasakyti. Viena vertus, čia matyti Kleino nuostata tvirtapradžiame dvigarsyje rašyti <á> (plg. praes. 1 sg. *Kláufu* C I 692 šalia *Klaufau* C I 974), kita vertus, nauja ir reikšminga tai, kad yra nedažnų atvejų, kai negalūninio tvirtagalio /au/ antrasis dėmuo pažymimas akūtu. Tad reikia manyti, kad tokiose formose žodyno rengėjas skyręs priegaides ir abi jas norėjęs pažymėti, tik tvirtagalę – rečiau¹⁰⁹, pvz.: *Kiaúliþskas* C II 375 (bet be diakritiko *Kiaule* C II 519); *Atnaújĩnu* C II 304 (nors *Naujas* 'neu' C II 128) ir kt.; kai tvirtagalis /au/ eina galūnėje, akūtas dėsniai keičiamas graviu, pvz.: *Baidaùs*, [*Bai*]džauš C I 501¹¹⁰.

Trumpai apžvelgus tolesnę akcentografijos raidą XVII amžiuje, galima grįžti prie Lk 2,46–47 atkarpos ir pasižiūrėti, kaip Mažojoje Lietuvoje, jau susiklosčius tam tikrai kirčio žymėjimo tradicijai, grafiškai skiriamos rūpimos formos. Tiesa, reikia pasakyti, kad naujieji *NT* leidimai nuo *EE* laiko požiūriu gerokai nutolę: jie pasirodė tik XVIII amžiuje – tai Samuelio Bitnerio 1701 metų *NT* (toliau – *BtNT*) ir Jono Jokūbo Kvanto organizuotas ir daugiausia Pilypo Ruigio pastangomis verstas 1727 metų *NT* (toliau – *NT1727*). Leksiniu požiūriu vilentiškiam vertimui artimesnis *BtNT* variantas: čia Lk 2,47 taip pat vartojama veiksmažodžio *klausyti* forma (atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad antrąjį dalyvį nuo pirmojo skiria tik kirčio ženklas, nes priebalsio /s/ minkštumas nežymėtas):

BtNT 99_{26–32} 46. Ir nufidawe / jog po trijų || dienų rádo jį Bažnijcioj' fėdinti || widuj' Mokitojų / **klaufanti** jų / || ir **klaufanti** jųs. || 47. Ir ftebėjos wiffi / kurie || **klaufe** jo / išmintij ir atfákimams || jo.

Iš šios atkarpos matyti, kad laikomasi Kleino tradicijos: tvirtagalis kirčiuotas dvigarsis žodžio kamiene niekaip nežymimas (*klaufanti*, *klaufe*), o tvirtapradis pirmajame dėmenyje gauna akūtą (*klaufanti*), tad homografijos išvengiama, ir įgudęs skaitytojas, reikia manyti, šią teksto atkarpą iš karto suvoktų ir balsu perskaitytų tinkamai. Kalbamųjų veiksmažodžių formos diakritiku skiriamos ir ne vienu kitu atveju, plg., sakysim, jau anksčiau minėtą Jn 18,21 kontekstą:

BtNT 193_{20–23} *Kagi mane kláuſi? kláuſk* || tū / kurie *klaufe* / *ka jiems kalbė=* || *jau: ſítay* / *tie žina* / *ka Aſ kal=* || *bėjau*.

Vis dėlto dalis veiksmažodžio *klausti* lyčių rašomos be diakritiko, tad nuo *klausyti* formų nesiskiria, pvz.: *Ir klaufe ji / kaſgi tada efi?* (*BtNT* 155₂₉, Jn 1,21); *Ir klaufe jųs* || *Wiriáuſas Kunigas* (*BtNT* 209_{14–15}, Apd 5,27).

Lygiai taip pat Lk 2,46–47 kirčio dalykai žymimi ir 1727 metų *NT*, tik ten, kur laukiame homografo, elgiamasi kaip Bretkūno tekstuose (*BNT*, *BP*) – vartojama veiksmažodžio *girdėti* forma:

¹⁰⁸ Šinkūnas 2010, 128.

¹⁰⁹ Triškaitė 2009, 91; Šinkūnas 2010, 130–131.

¹¹⁰ Plačiau žr.: Triškaitė 2009, 88–94; Šinkūnas 2010, 129–131.

NT1727 236³⁰⁻³⁷ 46. Ir nufidawe po triū || Dienū, rádo Ii Baznyčioje || fedinti Widduj' tarp Moki=||tojū, **klaufantī** jū, bey **kláu**=||**fenti** jūs. 47. Ir wiffi, kurrie Ii **girdėjo**, ftebbėjo' Io Iß=||minties, ir Io Atfákimū.

Be ištisinio tyrimo, suprantama, negalima pasakyti, kiek nuosekliai NT1727 žymimas kirtis, – bet, sakysim, Jn 18,21 imp. 2 sg. lytis diakritiko neturi: *Kamgi manne apie tai* || **kláuſi**? *tu klausk apie tai tus*, || kurrie **klaufe**, *ka jiems kal*=||*bėjau, ſtay, tie pátis žinna, ka* || *fakiau* (NT1727 462⁹⁻¹³). Kita vertus, BtNT Jn 1,21 ir Apd 5,27 diakritikų neturinčios lytys 1727 metų NT tekste jau nehomografinės: abiem atvejais čia rašoma *kláuſe* (NT1727 372³¹, 501¹²).

Grįžtant prie Vilento formos *klaūſe* ir poskyrio pradžioje užduoto klausimo, matyti, kad XVII amžiuje susiformavusioje Mažosios Lietuvos akcentografijos tradicijoje buvo nueita iš esmės priešingu keliu: diakritikais ilgainiui imta žymėti ne tvirtagalių dvigarsių antrąjį dėmenį, o kaip tik tvirtapradžių pirmąjį. Kita vertus, reikšmingi ir tie reti atvejai, kai antrąjį dvigarsio dėmenį perteikianti raidė su diakritiku atitinka tvirtagalę priegaidę (plg. ypač C) – tokia rašyba būtų artima spėjamai Vilento logikai.

5. IŠVADOS. 1. Reikia pritarti ankstesnių tyrėjų nuomonei, kad rašmuo <ū> Vilento raštuose žymimas nenuosekliai, bet turi dvi gana aiškias funkcijas: 1) dažniausiai ši raidė perteikia kirčiuotą ilgąjį balsį /ū/ ir neretai leidžia išvengti homografijos; 2) dalyje gramatinių lyčių <ū> rašoma nepriklausomai nuo to, ar ten, kur ji eina, yra fonologinis ilgumas ir kirtis (gen. pl., cond. 3). Raidė <ū> fiksuota ne tik galūnėse, kur istoriškai lauktini nosiniai balsiai, bet ir negalūninėse pozicijose, kur nosinumo neturi būti, todėl į galimybę šiuo rašmeniu žymėti nazalizaciją reikia žiūrėti atsargiai.

2. Pripažįstant lotynų kalbos homografų skyrimo sistemos įtaką ir atsižvelgiant į tai, kad tildė į tą sistemą neįeina, siūlytina Vilento rankraščiuose manyti buvus raidę su cirkumfleksu (<û>), kuri tiktų ir apskritai ilgajam balsiui, ir jį turinčioms (ar galinčioms turėti) kaitomųjų žodžių galūnėms žymėti. Rekonstruojant tą ženklą rankraštyje, galima paprasčiau paaiškinti ir spaudos riktus, kai painiojamos raidės <u>, <û> ir <ū>, nes, sprendžiant iš turimų rašytinių Vilento tildės pavyzdžių, nepanašu, kad ji galėjo būti neskiriama nuo virš <u> žymimo lankelio arba žiedo. Todėl tikėtina, kad tie ženklai bent kai kuriais atvejais turėjo panėšėti ne į tildę, o į cirkumfleksą.

3. EE Lk 2,47 formoje *klaūſe* esanti raidė <ū> (rankraštyje spėjamoji <û>) Vilento galėjo būti parašyta sąmoningai dėl šių priežasčių. Pirmą, Lk 2,46 čia pat pavartoti bendrašaknių veiksmazodžių *klausyti* ir *klausti* dalyviai, todėl skaitytojui tinkamai suvokti toliau Lk 2,47 einančią formą *klaufe* be diakritiko būtų sunku, o rašmuo <ū> kaip tik tinka pailgėjusiam tvirtagalio dvigarsio antrajam sandui pažymėti. Antra, Lozorius Zengštoko parengtoje EE perlaidoje būtent lytis *klaūſe* išlaikyta, o kitų dviejų formų su priegaidę galinčiu žymėti rašmeniu <ū> atsisakyta, tad reikia spėti,

kad perleidėjui diakritiko funkcija formoje *klaūfe* buvo suprantama ir todėl jo neat-sisakyta. Kita vertus, yra argumentų, kurie leidžia manyti, kad rašmuo <ũ> aptaria-moje lytyje galėjo atsirasti ir atsitiktinai. Pirmia, iš kitų formų matyti, kad kartais vietoj <u> Vilento tekstuose be reikalo išspausdinti rašmenys <ũ> arba <ū>, tad ir lytyje *klaūfe* ta raidė galėtų būti spaudos riktas. Antra, *EE* yra ir daugiau homogra-finės formos *klaufe* vartosenos atvejų (ypač plg. Jn 18,21), bet diakritikas niekur ne-vartojamas. Trečia, kaip žinoma, Zengštoko parengta perlaida nėra atidi, tad diakri-tiko išlaikymas lytyje *klaūfe* nebūtinai buvo apgalvotas.

4. Jei manoma, kad Vilento bandymas perteikti tvirtagalę priegaidę buvo sąmo-ningas (ir greičiausiai pirmasis lituanistikoje), matyti, kad lietuvių kalbos kirčio žy-mėjimo tradicija Mažajoje Lietuvoje XVII amžiuje susiklostė iš esmės priešinga kryp-timi. Kaip rodo esami tyrimai, diakritiku pirmajame dėmenyje ilgainiui imtą ženklin-ti tvirtapradę priegaidę, ir išimtį čia sudarytų tik reti atvejai, kai ženklą gauna tvir-tagalio dvigarsio antrasis dėmuo (ypač plg. C).

*Šaltiniai*¹¹¹:

- BtNT – NAUJAS || TESTAMENTAS || WIESZPATIES MUSU || JEZAUS KRISTAUS, || Pirmą kartą ant Swieto Lie-||tuwifzkoy kalboj, || Ant Ifákimo || MALONINGIAUSO || KARALAUS PRUSSU || &c. &c. &c. || Su didžu dabojimu pėrguldijtas, o || Ant Garbės Diewui Traicej’ Szwen-||toj’ wienatijam, || Lietuwos žmonėms ant ifzganitingos || naudôs Ifzfpaufas || Drukawójo arba ifzfpaude Spáuftuwoj Reufnėro || Karalaučiuj’, Métu M DCCI. (Skaitme-ninė versija: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=489>. Taip pat (pagrin-diniu tekstu nuo skaitmeninės versijos nesiskiriantis leidimas, žr. *LB* I 52, nr. 152): LKI Senųjų raštų duomenų bazė; <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=26>, tekstą rengė Ona Aleknavičienė ir Jurgita Venckienė; žiūrėta 2013-09-01.)
- E – žr. *ALt Indices* 2005. (Skaitmeninė versija: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=94560>; žiūrėta 2013-09-01. Taip pat: el. tekstas ir žodžių formų konkordan-cijos, kurias Lietuvių kalbos institute 1996–1998 m. parengė Ona Aleknavičienė, Ričardas Petkevičius ir Vytautas Zinkevičius.)
- EE – žr. *ALt Indices* 2005. (Skaitmeninė versija: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=94562>; žiūrėta 2013-09-01. Taip pat: el. tekstas ir žodžių formų konkordan-cijos, kurias Lietuvių kalbos institute 1996–1998 m. parengė Ona Aleknavičienė, Ričardas Petkevičius ir Vytautas Zinkevičius.)
- ERASMUS, DESIDERIUS, 1528: DE RECTA LATINI GRAE/||ci[que] fermonis pronūtiatiōne DES. ERA/||SMI ROTERODAMI Dialogus. || EIVSDEM Dialogus cui titulus, CICE/||RO-NIANVS, fiue, De optimo genere di||cendi. Cum alijs nonnullis, quorum ni/||hil non eft nouum. || AN. M. D. XXVIII. || *Cum gratia & priuilegio Cæfareo*. (APVD INCLYTAM BA-

¹¹¹ *ALt Indices* 2005 santrumpas įtraukiamos tik tada, kai norima pateikti papildomos informacijos.

- SI//LAEAM IN OFFICINA // FROBENIANA AN. // M. D. XXVIII. // MENSE // MAR.)
(Skaitmeninė versija: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb00037184-3>; žiūrėta 2013-09-01.)
- JE – žr. *Alt Indices* 2005. (Dokumentinis leidimas: Milda Lučinskienė, *Jono Jaknavičiaus 1647 metų Ewangelie polskie y litewskie. Dokumentinis leidimas ir kompaktinė plokštelė su skaitmenine faksimile*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.)
- KIM – Neues Littaufches // fêhr nôthiges und Seelenerbauliches Gebetbûchlein // Oder // NAUJOS // LABBAY PRIVVALINGOS IR DUSZOMS NAUDINGOS // MALDU KNYGELLES // Kurrofe randamos yra // Maldos Nedielfe / Panedielfe / taipajeg // ir ant Szwenčiu; // Pakutnos Maldos páftnikûfe / czefu káro // brangummo / arba bádo / pawietros // Ir kittofe reikménefe. // Priegtam // Griekáwimo Maldos fu tomis pirm ir po // priémimo bei wartojimo weczéres // Sakramento. // Galáufay // Liggû ir Smerties czêfe // fkaitomos // O DIEWUI ant garbês / žmonémus // ant nobažnyftes pafékimo / ir dušoms ant // amžino išgánimo // Sutaifytos ir šam Krikščioniškam Pafáu=//lui / ypaczey Bažnyczoms / ir nobažniems Na=//minikams / a. Vkinikams / šoj' mufu Prufu // Lietwoj' išdûtos // nûg // M. DANJELO KLEINO, // Lietun: Klebono Tilžej' // KARALAU CZUJE // Drukkawojo ir išfpáuđe // PRIDRIKIS REUSNERIS, // Metûfe KRISTAUS 1666 (remiantis duomenimis iš Šinkūnas 2010).
- LB1545 – *Lutherbibel 1545 Original-Text übersetzt von Dr. Martin Luther aus dem Textus Receptus* (<http://lutherbibel.net/>; žiūrėta 2013-09-01).
- LB1546 = WA.DB 6, žr. *Alt Indices* 2005.
- NNM – NAUJAS // MOKSLAS SKAYTIMA // DIEL // MAŽŪ WAYKŪ // ŽEMAYCZIU YR LIETUWOS // SU 51 PAWEIKSLAIS. // TEYPOGI // ATSYRAND CZION WYSOKIAS REYKALINGAS MALDAS, // MOKSLAS KRYKSZCZIONYSZKAS YR // MINISTRATURA // PAR // KAJETONA NIE-ZABITAWSKI // MOKITYNI AKADEMIOS WILNIAUS. // WILNIUJE // *Drukarnioy Dyecezalno Kunigu Missionoriu // pri Bažniczies s. Kazimiera // 1824* (remiantis Subačius 1998, t. p. naudotasi: Kajetonas Nezabitauskis, *Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų Žemaičių ir Lietuvos*, fotografuotinis leidimas, Vilnius: Alma littera, 1996).
- NT1727 – Das Neue // Testament // Unfers HErrn // JĖfu Chrifti // Deutfch und Litthauifch // von neuen überfetzet // Und // Auf hohen allergnädigten Befehl // Ihro Königl. Maje=// ftât in Preußen // ausgefertiget // Von // Johann Jacob Qvandt / D. // Königlichen Preußifchen Ober=Hoff=Prediger // und Confiftorial-Rath. // Königsberg, // Verlegts Chriftoph Gottfried Eckard, 1727. (Naudotasi VUB RSS L_R 917 egzemplioriumi.)
- WA 19 – D. *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 19, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1897. (Skaitmeninė versija: <http://archive.org/details/werkekritischege19luthuoft>; žiūrėta 2013-09-01.)
- WA 30.1 – D. *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 30.1, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1910. (Skaitmeninė versija: <http://archive.org/details/ab1werkekritisch30luth>; žiūrėta 2013-09-01.)
- WA 30.3 – D. *Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* 30.3, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1910. (Skaitmeninė versija: <http://archive.org/details/werkekritischege3003luthuoft>; žiūrėta 2013-09-01.)

WIGAND, JOHANN, 1578: 1. || DE ABSTRACTO || THEOLOGICO || Methodus. || 2. || COL-
LATIO DE NOVA || Controuerfia. || 3. || SYNODVS PRVTENICA || de hac re. || 4. || CAVSÆ
CVR LOCVTIO-||nes & doctrinæ, &c. fint fcan-||dalosæ & falsæ per fe. || Per IOHANNEM
WIGANDVM || Episcopum Pomezanienfem || collecta. || Regiomonti Borufiæ, typis Geor-
gij || Ofterbergeri. Anno || 1578. (Skaitmeninė versija: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:gbv:3:1-319873>; žiūrėta 2013-09-01.)

ZEE – žr. *Alt Indices* 2005. (Skaitmeninė versija: <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=59438>; žiūrėta 2013-09-01. Taip pat: LKI Senųjų raštų duomenų bazė; <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=3>, tekstą rengė dr. Ona Aleknavičienė, Giedrė Olsevičiūtė; konkordancijas rengė dr. Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius; žiūrėta 2013-09-01.)

Literatūra:

- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 1999: *Jono Bretkūno Postilės perikopių šaltiniai* (daktaro disertacija), Vilnius.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2000: „Ar Jono Bretkūno Biblija buvo jo *Postilės* redagavimo šaltinis?“, *Alt* 2, 11–50.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2005: „Rotunda, švabachas, fraktūra, antikva ir kursyvas lietuviškuose XVI amžiaus spaudiniuose“, *Alt* 7, 249–286.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2008: „Jono Bretkūno *Postilės* (1591) teksto istorija: perikopių redagavimo šaltiniai“, *Alt* 10, 29–60.
- ALEKNAVIČIENĖ, ONA, 2009: „Pirmasis Baltramiejaus Vilento *Enchiridiono* leidimas: *terminus ad quem* – 1572-iejį“, *Alt* 11, 125–162.
- BECHTEL, FRITZ, 1882: *Bartholomäus Willent's litauische Uebersetzung des Luther'schen Enchiridions und der Episteln und Evangelien nebst den Varianten der von Lazarus Sengstock besorgten Ausgabe dieser Schriften. Mit einer Einleitung herausgegeben von Fritz Bechtel*, Göttingen: Robert Peppmüller.
- BEZZENBERGER, ADALBERT, 1874: *Der litauische Katechismus vom Jahre 1547*, Göttingen: Robert Peppmüller.
- BEZZENBERGER, ADALBERT, 1875: *Der lettische Katechismus vom Jahre 1586. Das litauische Taufformular vom Jahre 1559. Anhang: Das (angeblich altpreuussische) lettische Vaterunser des Simon Grunau*, Göttingen: Robert Peppmüller.
- BEZZENBERGER, ADALBERT, 1877: *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts*, Göttingen: Robert Peppmüller.
- BRAZIŪNIENĖ, ALMA, 2000: „Martyno Mažvydo ir Baltramiejaus Vilento autografa“, *Alt* 2, 167–170.
- BUCH, TAMARA, 1998 [1963]: „Uwagi o zaniku samogłosek w języku litewskim“, *Opuscula Lithuanica*, wydał Wojciech Smoczyński, Warszawa: Katedra Językoznawstwa Ogólnego i Bałtystyki Uniwersytetu Warszawskiego, 27–33.

- BUCHIENĖ, TAMARA; JONAS PALIONIS, 1957: „Pirmosios spausdintos lietuvių kalbos gramatikos“, *Danielius Kleinas, Pirmoji lietuvių kalbos gramatika*, ats. red. Jonas Kruopas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 9–63.
- BURKARD, THORSTEN, 2003: „Interpunktion und Akzentsetzung in lateinischen Texten des 16. und 17. Jahrhunderts. Ein kurzer Überblick nebst einer Edition von Leonhard Culmanns *De orthographia*, des *Tractatus de Orthographia* von Joachim Camerarius und der *Interpungendi Ratio* des Aldus Manutius“, *Neulateinisches Jahrbuch* 5, 5–58.
- FORD, GORDON BUELL, 1969: *The Lithuanian Catechism of Baltramiejus Vilentas (1579). A Phonological, Morphological and Syntactical Investigation*, The Hague: Mouton.
- GRUN, PAUL ARNOLD, 2002 [1935]: *Leseschlüssel zu unserer alten Schrift*, Limburg an der Lahn: C. A. Starke.
- KABAŠINSKAITĖ, BIRUTĖ, 2005: „Diakritiniai ženklai Baltramiejaus Viento *Enchiridione* ir *Evangelijose bei Epistolose* (1579): <ũ>, <ô>, <ò>, <ó>“, *Alt* 7, 2005, 45–66.
- KAUNAS, DOMAS, 1996: *Mažosios Lietuvos knyga: lietuviškos knygos raida, 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos.
- KOŽENIAUSKIENĖ, REGINA, 1990: *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslo.
- MICHELINI, GUIDO, 2000: *Martyno Mažvydo raštai ir jų šaltiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- NOVICKAS, ELIZABETH, 2004: „The printer and the scholar: the making of Daniel Klein’s *Grammatica Litvanica*“, *Alt* 6, 17–39.
- PAKERYS, ANTANAS, 2005: „Kirčiuoti homiletikos tekstai“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, vyf. red. Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 67–79.
- PALIONIS, JONAS, 1967: *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.*, Vilnius: Mintis.
- PALIONIS, JONAS, 1990: „Kas taisė kai kurias B. Viento evangelijas?“, *Blt* 26(1), 70–76.
- PALIONIS, JONAS; MINDAUGAS STROCKIS, 2005: „Jono Rėzos 1625 m. psalmyno kirčiavimas“, *Blt* 40(1), 31–44.
- RANGE, JOCHEN DIETER, 1992: *Kommentierte Edition des Bandes 7 der altlitauischen Bibelübersetzung (Evangelien und Apostelgeschichte) von Joh. Bretke, Labiau 1580* (Habilitationsschrift), Münster.
- SKARDŽIUS, PRANAS, 1935: *Daukšos akcentologija*, Kaunas.
- [SPECHT, FRANZ,] 1920: *Litauische Mundarten* (gesammelt von A[nton] Baranowski) 1: *Texte aus dem Weberschen Nachlass* (herausgegeben von Franz Specht), Leipzig: K. F. Koehler.
- [SPECHT, FRANZ,] 1922: *Litauische Mundarten* (gesammelt von A[nton] Baranowski) 2: *Grammatische Einleitung mit lexikalischem Anhang* (bearbeitet von Franz Specht), Leipzig: K. F. Koehler.
- STANG, CHRISTIAN SCHWEIGAARD, 1929: *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*, Oslo: Jacob Dybwad.
- STEENBAKKERS, PIET, 1994: *Spinoza’s Ethica from Manuscript to Print. Studies on text, form and related topics*, Assen: Van Gorcum.
- STROCKIS, MINDAUGAS, 2004: „Graikų ir lotynų kirčiavimo įtaka lietuvių kirčio žymėjimui“, *Blt* 39(2), 289–307.

- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 1998: *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos. XIX amžiaus pradžia*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2001: „Spaustuvinių įtaka rašybai ir jos standartams“, *ALT* 3, 129–152.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2004a: „Grafemos <f> netektis Lietuvos spaudiniuose“, *ALT* 6, 239–264.
- SUBAČIUS, GIEDRIUS, 2004b: „Grafemos <f> netektis Lietuvos rankraščiuose“, *ALT* 6, 265–285.
- ŠINKŪNAS, MINDAUGAS, 2010: *XVI–XVII a. Mažosios Lietuvos raštų akcentografija* (daktaro disertacija), Vilnius.
- TRIŠKAITĖ, BIRUTĖ, 2009: „Pirmųjų lietuvių kalbos gramatikų pėdsakai rankraštiniame žodyne *Clavis Germanico-Lithvana*“, *ALT* 11, 63–120.
- URBAS, DOMINYKAS, 1996: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1977: „M. Mažvydo raštų kalba“, *Blt* 13(2), 358–371. (Perspausdinta: Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai 2. Valstybė ir kalba. Senujų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, 181–197.)
- ZINKEVIČIUS, ZIGMAS, 1988: *Lietuvių kalbos istorija 3. Senujų raštų kalba*, Vilnius: Mokslo.

Jurgis Pakerys

LUKE 2:47 BY VILENTAS: A HOMOGRAPHIC
DISTINCTION OR A TYPOGRAPHICAL ERROR?

Summary

Baltramiejus Vilentas (Bartholomäus Willent) is famous for a number of orthographic innovations in Lithuanian, one of them being the extensive use of <ũ> in his translation of Luther's "Enchiridion" and the lectionary "Euangelias bei Epistolas," both published in Königsberg in 1579. In these books, the letter <ũ> has two main functions (cf. Kabašinskaitė 2005), viz., (1) it predominantly marks the long stressed vowel /u:/ and thus helps avoid a number of homographs (cf. gen. pl. *fwecžũ* vs. instr. sg. *fwiecžu* of *svečias* 'guest') and (2), in some endings, <ũ> is written due to the tendency to distinguish certain grammatical forms (gen. pl., subj. 3), despite the fact that their endings are not always stressed and the vowels are shortened (cf. gen. pl. *walgimũ* [the stress is most probably on the root] vs. instr. sg. *walgimu* of *walgymas* 'eating, meal'). It has to be noted that <ũ> appears not only in the endings where the nasal vowels are historically possible, but also in other positions where the nasal articulation is not expected (e.g. nom. pl. *jũs* of 'you', fut. 3 *bũs* of *bũti* 'be', etc.). This suggests that <ũ> is most probably not intended to mark the nasality of the vowel and is not related to the Latin tradition to use tilde for the omission of <n> which subsequently gave rise to the marking of nasal articulation in a number of languages.

The use of the diacritical marks to avoid the homonymy and the homography in Latin was elaborated and promoted by the humanist tradition (Steenbakkers 1994, 71–101; Burkard 2003, 24–35) and Vilentas was the first to implement this practice in Lithuanian by using the letters <ó>, <ò>, <ô>, and <û>. It has to be noted that the inclusion of <u> with the tilde looks quite suspicious as this mark does not belong to the traditional set of diacritics and needs to be explained. I argue that Vilentas might have used <u> with the circumflex (i.e. <û>) in his manuscripts instead, and this would perfectly correspond to the humanist tradition to put the circumflex over the long vowels to differentiate between some words and certain grammatical forms, cf. *hîc, hôc* (adv.) vs. *hic, hoc* (pron.), abl. sg. *curâ* vs. nom. sg. *cura*, perf. ind. 3 pl. *incidêre* (= *inciderunt*) vs. inf. praes. *incidere*, etc. (Steenbakkers 1994, 77–78). The original <û> was probably replaced by <ũ> taken from the Fraktur type during the publishing because it is quite likely that the printer Georg Osterberger did not have enough letters <û>, if at all, in his antiqua type (note that the letters <ó>, <ò>, and <ô> were also set in antiqua). If <û> is reconstructed in the manuscript, it also renders a number of typographical errors easier to explain, because the letters <ũ> and <u> with a breve (or similar mark used to differentiate it from <n> and <m> in the manuscript) are more likely to be mistaken for <û> rather than <ũ> (and vice versa). Therefore, the typesetter (or even the copyist?), knowing the rule that <û> had to be replaced by <ũ>, made for a number of errors, cf. acc. pl. *tûs* (6×) instead of *tus* (29×) (or even *tûs* [2×], cf. below), dat. pl. *yûmus* (6×) instead of *y/jiumus* (103×), iness. pl. *tofû dienofû* instead of *tofu dienofu*, etc. In some cases, <ũ> was printed instead of <u> or <û> (= <ũ> of the printing), e.g. imp. 2 pl. *bûkite*, fut. 1 sg. *bûfiu* instead of *bukite, bufiu* or *bûkite, bûfiu*, cf. imp. 2 sg. *bûk* (5×), fut. 3 *bûs* (74×).

In the light of these observations, the letter <ũ> of praet. 3 *klaũfe* ‘listened’ (Luke 2:47 in “Euangelias bei Epistolas”) can be either intentional or simply erroneous. The intentionality is supported by the preceding sentence of Luke 2:46 with nearly homographous present active participles (acc. sg. m.) of the verbs *klausyti* ‘to listen’ and *klausti* ‘to ask’: *ir nûfidawe iog po tryiû dienû / ra=lla da ghi Baŝnicio fedinti widui mokitoyu / klaũ=llanti yû / ir klaufenti yûs* (cf. *Vnd es begab sich nach dreien tagen, funden sie jn im Tempel fitzen, mitten vnter den Lernern, das er jnen zuhõrete / vnd sie frageete*. LB1546). If *klaufe* had a plain <u> in the following sentence, the reading of it could have been hindered by the ambiguity of the form: is it a preterit of *klausti* (i.e. *kláusè* in the modern marking) or *klausyti* (i.e. *klaūsè*)? Is it those who were listening to Jesus or those asking him questions who were amazed? Knowing that the second elements of the circumflex diphthongs in Lithuanian are prolonged, it seems quite probable that Vilentas found his <û> (printed as <ũ>) quite fitting to be used here to avoid the homography: *Ir wiffi kurie iò klaũ=llfe / ftiebeiofi iò ifchmintiy / ir iò atjakimams* (cf. *Vnd alle die jm zuhõreten verwunderten sich seines verstands vnd feiner antwort*. LB1546). One may also support the intentionality of <ũ> by the fact that Lasarus Sengstock possibly saw a motivation behind it and kept it when he republished the lectionary of Vilentas in 1612, while two other forms with the seemingly unnecessary tilde in <aũ> were corrected to <au> (*buwaũ* → *burwau*, *naũj* → *nauj*).

Good as it might seem, the hypothesis of intentional use of <ũ> in *klaũfe* also meets some substantial counter-arguments speaking in favour of the accidental character of this form. First of all, it was already mentioned earlier that in some cases <ũ> is a misprint reflecting <u> with breve in the manuscript and thus *klaũfe* can be interpreted as an error of typesetting (or copying?). Secondly, there are more instances of the homographic forms *klaufe* found in the lectionary (cf. especially John 18:21), but none of them are marked in any way to avoid their ambiguity. Thirdly, the edition of Sengstock is known to be far from meticulous and thus the reprinting of *klaũfe* could be quite accidental.

If the attempt of Vilentas to mark the circumflex diphthong was intentional and probably the first in the history of Lithuanian, it has to be noted that the conventions of accent marking developed in an opposite direction during the course of the 17th century. According to Šinkūnas 2010, the authors belonging to the Prussian tradition of Lithuanian tended to put the diacritical marks on the first elements of the acute diphthongs (cf. the influential grammars of Daniel Klein) and there were only rare instances when the second members of circumflex diphthongs were marked (cf. especially *Clavis Germanico-Lithvana*).

JURGIS PAKERYS
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
el. p.: jurgis.pakerys@flf.vu.lt

Gauta 2013 m. lapkričio 4 d.